

Mısırlıların Gözünde Lozan Barış Antlaşması*

Kemal KAYA

Dr., YTB Uzmanı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara

E-Mail: kemal.kaya@ytb.gov.tr

ORCID ID: 0000-0003-2564-442X

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.08.2023 Kabul Tarihi / Accepted: 25.03.2024

ÖZ

KAYA, Kemal, **Mısırlıların Gözünde Lozan Barış Antlaşması**, CTAD, Yıl 19, Sayı 41 (Güz 2024), s. 595-627.

Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni dengelerde Osmanlı Devleti'nden ayrılmış olan Mısır ile vermiş olduğu Millî Mücadele sonunda elde ettiği zafer sayesinde kendisine Sevr'de biçilen role razı olmayan Türkiye'nin ilişkileri Lozan Barış Konferansı müzakereleri çerçevesinde ortaya konmaya çalışılacaktır. Makalede, Konferansa Mısırlıların nasıl hazırlandığı ve beklentilerinin neler olduğu sorularının yanında Türkiye'nin egemenlik hakkına yönelik tartışmaların içeriği; Mısırlı heyetlerin

* Bu makalenin konusu yazarın *Mısır'ın Bağımsızlık Mücadelesi ve Türkiye ile İlişkileri (1919-1937)* (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2024) başlıklı doktora teziyle bağlantılıdır.

Avrupa ve Ankara temaslarnn temel amacı ve Mısır hükümetinin konferansa dair resmî tutumunun nasıl olduğu sorularına cevap aranmaktadır. Sevr'in geçersizliği ile birlikte Türkiye'nin Mısır'da sahip olduğu egemenlik hakkını yeniden düzenleyecek bir barış anlaşmasının yapılacak olması hem Mısır Hükümetince hem de siyasi oluşumlarda karşılık bulmuştur. Türkiye'nin hukuki anlamda Mısır'daki egemenlik hakkının tartışılması doğaldı. Ancak Lozan Barış Konferansı yeni Türk devletinin bağımsızlığını ve savaşan tarafta yer alan müttefik ülkeleri doğrudan ilgilendirdiğinden Mısırlılar konferansta bekledikleri ilgiyi bulamamıştır. Konferanstan önce İngiltere, Mısır'daki emellerine uygun bir yönetim sistemi modelini yürürlüğe koymuştur. Henüz anayasal bir sistem kurulmayan Mısır'da resmi ve gayri resmi heyetlerin birbirleriyle anlaşmazlıkları Lozan Barış Konferansı sırasında Avrupalılarla ve Türk yetkililerle kurdukları temaslarda kendini göstermiş, bağımsızlık yolunda İngilizler karşısında kendilerini uluslararası arenada son defa gösterme fırsatı kaçırılmıştır. Mısırlılar konferansa yönelik çabalarından somut bir netice elde etmeseler de görüşmeler kendi egemenlik haklarının İngiltere'ye devredilmediğini göstermesi bakımından önemliydi. Bundan sonra Mısırlılar tam bağımsızlıklarını elde etmek için İngiltere ile uzun yıllar süren müzakereler dönemi geçirmiştir. Ayrıca Mısırlılar konferansın sadece Mısır'a yansıyan yönüne bakmamış, oturumlarda Türk heyetinin açıklamalarını ve görüşlerini Mısır kamuoyuna taşımıştır. Konu Mısırlı tarihçilerin eserleri ve döneme ait bir hatıratın yanında Lozan Barış Konferansı'nı gündeminde yoğun işleyen gazete ve dergiler üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, Egemenlik, Misak-ı Milli, Mısır kamuoyu, Türk-Mısır İlişkileri

ABSTRACT

KAYA, Kemal, **Lausanne Peace Treaty through the Eyes of Egyptians**, CTAD, Year 19, Issue 41 (Fall 2024), pp. 595-627.

This study tries to reveal the relations between Türkiye and Egypt, both of which have detached from the Ottoman Empire in the new dynamics that emerged after the World War I, within the framework of the negotiations held at Lausanne Peace Conference. It is mentioned how the Egyptians prepared for the peace conference and their expectations as well as the discussions regarding Türkiye's sovereignty rights. In this context, the main purpose of the contacts of the Egyptian delegations in Europe and Ankara and the official attitude of the Egyptian government towards the conference are analyzed. The null & void of the Treaty of Sèvres and an upcoming peace treaty determining Türkiye's legal status in Egypt prompted the

Egyptian government and political organizations. However, since the Lausanne Peace Conference directly concerned the independence of the new Turkish state and interests of the allied powers on the warring faction, the Egyptians did not attract the attention they expected in the conference. Britain's future prospects for Egypt and the disagreement among the Egyptian delegations were the main reasons for the disappointment of the Egyptians in the Conference. Although Egyptians missed the last opportunity to demonstrate their independence claims in the international arena, the conference was important due to the fact that Egypt's sovereignty was not engaged to Britain. Since then, the Egyptians held negotiations with Britain for many years to achieve their full independence. In addition, Egyptians did not only evaluate the Peace Conference from their own perspective but also conveyed the statements and opinions of the Turkish Delegation to the Egyptian public opinion. In this respect, this manuscript sheds light to the issue from the studies of Egyptian historians, a memoir of the period, as well as newspapers and magazines that covered the Lausanne Peace Conference were extensively delved into.

Keywords: Lausanne Peace Conference, Sovereignty, National Pact, Egyptian public opinion, Turco-Egyptian relations

Giriş

19. asırda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ayrıcalıklı bir eyalet¹ konumunda olan Mısır, asrın son çeyreğinden itibaren İngiliz işgali altında kalmış ve Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni uluslararası konjonktürde bağımsız bir devlet olma arayışına girmiştir. Bu dönemde gündemde olan ve ABD Başkanı Wilson tarafından sıkça dile getirilen bütün milletlere kendi kaderini tayin hakkı Mısırlıları heyecanlandırmıştır. Bu amaçla Mısırlılar bağımsızlık emellerini savunmak üzere ve bunu Paris Barış Konferansı'nda dile getirmek için Saad Zağlul başkanlığında *El-Vefd El-Mısri* (Mısır Heyeti) isimli heyeti oluşturmuştur. Ancak İngiltere'nin Mısır üzerindeki yıllar önce çizdiği politikardan feragat etmesi kolay olmamış ve Mısırlılar bu girişimden herhangi bir sonuç alamamıştır. Bu süreçte İngilizler Mısır'ın jeopolitik konumu nedeniyle bölgede askeri varlığını tahkim edecek tedbirler almış ve Mısır'a sınırlı

¹ Mısır, Mehmet Ali Paşa Dönemi'nde ayrıcalıklı eyalet konumunu kazanmıştır. Bu ayrıcalıklı konum idari anlamda Mısır'a geniş özerklik tanınmasından kaynaklanmaktadır. 1840 yılında imzalanan Londra Antlaşması ile birlikte Mısır'ın Osmanlı Devleti ile iç meselesi çözümü kavuşmuş, daha sonra düzenlenen "Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı" ile ayrıcalıklı konumu hukuki bir zemine kavuşmuştur; bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 200-201.

bir bağımsızlık vermiştir. İngiltere, tek taraflı olarak verdiği 28 Şubat 1922 tarihli Bağımsızlık Deklarasyonu ile Mısır'da himayeyi kaldırmış, ancak sözde bağımsızlık vererek varlığını devam ettirmiştir. Mısır'da tüm bunlar cereyan ederken Anadolu'da Yunanlılar İzmir'i işgal etmiştir. Savaş Sonrası Osmanlı Devleti ile imzalan Sevr Antlaşması'nda Türkiye, 1914 yılı esas olmak üzere Mısır üzerindeki haklarından feragat etmiştir. Ama Anadolu'daki milli mücadele sonrası kazanılan zafer Sevr'i geçersiz kılmış Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolu açmıştı. Mısırlılar oluşan yeni durumda Mısır'ın hukuki statüsünün belirlenmesine etki edecek Lozan Barış Konferansı'na katılmak için harekete geçmiştir. Zira, Lozan Antlaşması yeni Türk devletinin siyasi ve hukuki anlamda kuruluşunu ilan ederken Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'ya bağlı toprakların resmi olarak kopuşunu da ilan etmesi bakımından önemlidir.

Konferansın toplandığı dönemde Mısır bağımsızlık mücadelesinde İngiltere ile tek başına kalmıştır. Mısır'ın bu dönemde Türkiye'ye ilgisi milli mücadeleden itibaren yoğunlaşmıştır. 20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı başlayınca Mısır'ın tam bağımsızlık yönündeki ümitleri tekrar canlanmıştır. Mısırlılar TBMM Hükûmeti ile temasa geçip Mısır'ın geleceğine dair durumunu konuşmak istemiş ve Lozan müzakereleri başlamadan önce resmi bir temasın hazırlığı da yapılmıştır. Dönemin Mısır Başbakanı Servet Paşa Türkiye'nin bilgisi dahilinde Lozan'da Mısır'ın konferansa katılmasına karar vermiştir. Ancak aynı hafta içerisinde Mısır'da Servet Paşa hükûmeti istifa ederek yerine Tevfik Nesim Paşa hükûmeti kurulmuş ve konferansa katılma yönündeki irade değişmiştir. Aynı zamanda halkı temsilen milliyetçilerin etrafında toplandığı muhtelif siyasi görüşlerden müteşekkil bir heyet Avrupa'da toplanarak 14 Kasım 1922 tarihinde *el-Misak-el-Vatani* (Misak-ı Millî) adı altında muhtıra yayınlamıştır. Bu muhtıra ile Mısır'ın bağımsızlığa yönelik talepleri kayıt altına alınmıştır. Mısır Hükûmetini temsil eden resmi heyetin Lozan'a katılma iradesi ortadan kalkınca milliyetçilerin etrafında toplandığı iki ayrı heyet, hukuki olarak Mısır'ın egemenliği üzerinde söz sahibi olduğunu düşündükleri Türk Hükûmetinin temsilcileri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Mısırlı heyetlerin beklentisi Türkiye Hükûmetinin Mısır ve Sudan üzerindeki haklarından vazgeçerken bu hakkını İngiltere'ye vermesinden endişe duymalarıydı. Aynı zamanda İngiltere bu iki heyetin girişimlerinden haberdar olmuştur.

Mısırlıların Lozan Barış Konferansı için yaptığı hazırlıklar kamuoyunda yoğun bir şekilde tartışılıyordu. Bu anlamda Birinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Mısır basını çok önemli işlev görmüştür. Bu açıdan gazeteler ve dergiler dönemin kamuoyunda oluşan düşünceleri aktarmada en önemli başvuru kaynağı olmuştur. Savaş sonrası Anadolu'da başlayan Millî Mücadeleye yoğun ilgi gösteren Mısırlıların bu sefer Lozan Konferansı müzakereleri sırasında

bağımsızlık ümitleri yeniden canlanmıştır.² Her ne kadar uluslararası şartlar Mısır meselesini İngiltere'nin inisiyatifine bıraksa da bu konuyu uluslararası alana taşıma için son bir fırsat bulunuyordu. Türkiye'deki yeni oluşumla kurulan ilişkiler ve yapılan barış antlaşması hakkında düşünce ve tepkiler gazete ve dergiler tarafından yoğun bir şekilde dile getiriliyordu. Kral yanlısı, İngiliz yanlısı ve milliyetçi eğilimli gazeteler Mısır'ın bağımsızlık sürecini yoğun şekilde işlemişlerdir. Bu gazeteler aynı zamanda Türk Millî Mücadele hareketini yoğun şekilde takip etmiş, sürecin sonunda imzalanan Lozan Antlaşması hakkında oldukça fazla yazı çıkmıştır.

Bu çalışmada, İngiltere'de barış görüşmelerinin gerçekleştiği dönemde iktidar olan muhafazakâr partinin görüşlerini yansıtmaya bakımından *The Times* gazetesi ile birlikte Mısır'da dönemin en önemli gazetelerinden olan *El-Abram* ve *El-Abbar* ile *El-Menar* dergisi seçilmiştir. Bu kaynaklar farklı kesimleri temsil etmesi açısından düzenlenen konferansa Mısırlıların bakış açısını yansıtmaya açısından geniş bir çerçeve sunmuştur.³ Ayrıca bu bağlamda dönemin önemli tanıklarından Ahmet Şefik Paşa'nın *Havliyyâtu Mısri's-Siyasiyye, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmе li'l-Kitâb* isimli eseri konunun anlaşılması açısından yol gösterici niteliktedir.⁴ Bu konuda güncel bir yazı kaleme alan Okyar, Lozan

² Mısır basınının Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye'ye ilgisi için bk. Mehmet Serhat Yılmaz, "Mısır Basınında Millî Mücadele Dönemi Türkiye'si Üzerine Bir Araştırma (1919-1922)", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, 2009, s.99-122; Lozan Antlaşması 100. Yılı münasebetiyle birçok açıdan yeniden ele alınmıştır. Mısır'la ilgili bk. İlkin Bükre Okyar, "Lozan Konferansı ve Mısır Millî Mücadelesi", *100. Yılında Lozan Barış Antlaşması*, İBB Yayınları, İstanbul, 2023, s. 910-925.

³ İki savaş arasındaki dönemde öne çıkan İngiliz yayın organı olan *The Times* gazetesi muhafazakâr basının sözcüsü olarak bilinmektedir. Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, s. 3; "Piramitler" anlamına gelen *El-Abram* gazetesi, gelenekçilerle polemikten uzak duran ve "Kemalist" tezleri savunan bir çizgidedir; İskender Gökalp-François Georgeon, "İslam Dünyası ve Kemalizm" *Biçim ve Reform Mısır ve Kemalist Türkiye*, Ed. Maged Mansy, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 107; Ami Ayalon, *The Press in the Arab Middle East: A History*, Oxford University Press, New York, 1995, s. 43; Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yayın hayatına başlayan *El-Abbar* gazetesi Mısır'da milliyetçi bir çizgide yayın yapmıştır; Mehmet Serhat Yılmaz, "Türkiye'de Şapka ve Kıyafet İnkılabının Mısır Kamuoyunda Yansımaları (1925-1932)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırma Dergisi*, Sayı 2, 2005, s. 91-103. *El-Menar* dergisi ise, bağımsız bir çizgide yayın hayatına başlamıştır. Reformcu yanı ile öne çıkan dergi İslam'ın dini bir sistem olarak modern dünya ile uyumlu olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır; bk. Muhammed Harb, "el-Menâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-menar>, (Erişim Tarihi:15 Mart 2024).

⁴ Ahmed Şefik Paşa, Mısır'ın son Hıdivi II. Abbas Hilmi'nin özel kalem müdürü olarak görev yaptı. Dönemin siyasi mutfağında bulunan devlet adamı ve hukukçu olan Paşa, Hıdiv'in azlinden sonra da kendisi ile görüşmeye devam etmiştir. Beş ciltten oluşan hatıratı dönemin Mısır siyasi hayatı için önemli ikincil kaynaklarındandır.

Barış Konferansı'nın Mısır'a bakan yönüyle ele almıştır. Mısırlılar bir taraftan bağımsızlık mücadelesi verirken yapılacak olan konferansı siyasi ve uluslararası sonuçlar elde edebileceği bir düzlem olarak görmüştür. Yapılan hazırlıklardan sonra Mısır'ın iç siyasi ayrılıklarının düzenlenen konferansta olumsuzluk olarak yansıdığını ve Mısır'ın davet edilmesi hususunda İngiltere'nin katı tutumunun Mısırlıların katılma yönündeki çabalarını akamete uğratmasını çeşitli yönleriyle ele almıştır. Bununla birlikte, Mısırlıların savaştan hemen sonra ortaya çıkan bağımsızlık mücadelesi bir bütün halinde ele alınarak ilerde Mısırlıların İngilizlere karşı elde edecekleri kazanımları için bu çabaların temel teşkil ettiği belirtilmiştir. Bu çalışmada ise bahsi geçen çalışmadan farklı olarak özellikle Konferans sürecinde Mısırlıların beklentileri, Türkiye'nin Mısır'daki egemenlik haklarına yönelik tartışmaları ve Mısır basınında Konferansın Mısır'a yansıyan yönleriyle birlikte Türk heyetinin müzakerelerdeki oturumlarda sergilediği tutuma yönelik Mısır basınında neler yazıldığına odaklanılmıştır. Ayrıca verilen Türk kurtuluş mücadelesiyle elde edilen zafer sonrası düzenlenen barış konferansının Mısırlılar açısından ne ifade ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma, Lozan Antlaşması'nın Mısır kaynakları⁵ üzerinden değerlendirilmesi açısından literatüre katkı yapacağı düşünölmektedir.

Lozan Barış Konferansı Öncesinde Mısırlıların Beklentileri ve Türkiye'nin Egemenlik Hakkına Yönelik Tartışmalar

Lozan Antlaşması bir taraftan yeni Türk devletinin temellerini atarken Osmanlı bakiyesi halklar için yeni bir dönemin başladığını göstermiştir. Bu minvalde barış görüşmelerinde Arap coğrafyası ve Mısır'ın durumu görüşölmüştür. Anadolu'da Türklerin sergilediği var olma mücadelesi sonunda tam bağımsızlığın yolu açılmıştır.⁶ Bu durum her açıdan İngilizlerin 1882 yılından beri işgal ettiği Mısır'ı bağımsızlık açısından ümitlendirmiştir. Türkiye'nin Mısır hakkındaki tutumu belliydi ancak bu topraklardaki haklarından feragat ederken bu durumun öteden beri elde etmek istedikleri bağımsızlık hayalleri nasıl etkileyeceği Mısır Hükümetince ve siyasi düzlemde

⁵ Mısır arşivleri araştırmacılara kapalıdır. Bu nedenle birincil kaynak olarak resmî yazışmalar yerine döneme ışık tutan gazetelerin kullanılmıştır. Makalede kullanılan kaynaklar araştırmacının TÜBİTAK Doktora Sırası Araştırma Bursu çerçevesinde Kahire'de bulunduğu sırada elde edilmiştir.

⁶ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda yıkılmış, Sevr Antlaşması ile siyasi olarak ortadan kalkmıştı. 1919'da işgallere karşı Mustafa Kemal Paşa, Türk halkını askeri ve siyasi açıdan harekete geçirecek kurtuluş mücadelesini başlatmış ve sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini atan Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Lozan Antlaşması hukuki, iktisadi ve siyasi olarak Türkiye Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak kurulmasını sağlayan bir antlaşmadır. Bu antlaşmada Mısır'ı ilgilendiren 16., 17., 18., 19., 57. Ve 117. maddelerdir. Daha fazla bilgi için bk. [https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf), (Erişim tarihi: 11 Aralık 2023).

tartışılmıştır. Türkiye'nin bağımsızlığının ifadesi olan Misak-ı Millî'nin çerçevesi⁷ Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde millî bir Türk devleti kurmayı kurgularken içerisinden yeniden doğduğu imparatorluğun varisi olarak Arap halklarının yaşadığı coğrafyayı dışarda bırakmıştır.⁸

Anadolu'da ise Mustafa Kemal Paşa tüm halkı bir araya getirmiş ve verilen Millî Mücadele sonunda Mudanya Barış Antlaşması ile taçlandırılan bir zafer kazanılması Mısırlıları oldukça mutlu etmiştir. Mısırlılar Türkiye'nin katıldığı bütün barış görüşmelerini dikkatlice takip etmiştir. Bu anlamda son olarak Mudanya Konferansı'na katılma isteğini bildirmiştir. Türkiye burada kendi meselelerini konuşurken Mısır'ın unutulmaması amaçlanmıştır. Burada en büyük engel ise Mısır'ın kendi taleplerini dile getirecek ülkeler nezdinde siyasi temsilcisi bulunmamasıydı. 12 Ekim 1922'de *El-Abram*'dan bir muhabirin Roma'dan çektiği telgrafta Roma'dan ve Ankara'dan Mısır'ın Lozan'da toplanılacak yeni konferansa katılması talebine onay alındığını ve bunun da bir başarı olduğunu aktarmıştır. Bu konuda İtalya Dışişleri Bakanlığının muvafakati ile birlikte Türkiye Hükûmetinin Mısır'ın katılması için talepte bulunacağı bildirilmiştir. Aynı zamanda Mısır Hükûmeti dönemin yüksek komiseri Lord Allenby'e başvurarak gerçekleşecek konferansa katılma isteklerini Britanya'ya iletmiştir.⁹ Mısırlılar Lozan Konferansı hazırlıkları yapılırken Türkiye'nin çizmiş olduğu yol haritasına bakarak kendilerine bağımsızlık yolunda destek bulabileceklerini ümit etmiştir. Her ne kadar Türkiye'nin yapacağı muhtemel destek sınırlı görünse de Mısır'ın uluslararası bir konferansta temsil edilmesi büyük bir fırsat sunacaktır. Ancak bu taleplerini dile getirme konusunda Mısır'ı kimlerin temsil edeceği sorunu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Mısır'da resmi bir hükûmet bulunmakla beraber özellikle bağımsızlık mücadelesinde etkin rol oynayan halkın temsilcisi sıfatıyla öne çıkan iki siyasal oluşum öne çıkmıştır. Lozan'da Mısırlıları temsil

⁷ 28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebûsan'ında kabul edilen Misak-ı Millî'nin 1. maddesi şu şekildeydi: "Osmanlı Devleti'nin sadece Arap çoğunluğunun yaşadığı, 30 Ekim 1918 tarihli Mütarekenin imzalanması sırasında işgal altında kalan kısımlarının mukadderatı abhalisinin serbestçe vereceği oylara göre belirleneceğinden adı geçen Mütareke hattının içinde ve dışında dinen, ırken, emelen birleşmiş, karşılıklı sevgi ve fedakârlık hisleriyle dolu, örfi ve içtimâî haklarıyla mahallî şartlara tamamen riayetkâr Osmanlı-İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan kısımların tamamı hakikaten ve hükmen hiçbir sebeple ayırılma kabul etmez bir bütündür." Misak-ı Millî'nin tam metni için bk. <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/Misak-i-Milli-Uzun-Metin.pdf>, (Erişim tarihi: 09.11.2023).

⁸ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s. 84.

⁹ Ahmed Şefik Paşa, *Havliyyātu Mısır's-Siyasiyye, el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, Tembid 3*, Haz. Ahmed Zekeriya eş-Şılık, Kahire, 2012, s. 288-290.; Allenby, Osmanlı ordusunun Ortadoğu bölgesinden çekilmesinde büyük rol oynamış ve savaştan sonra İngiltere tarafından Mısır'a hem askeri birliklerin komutanı hem de yüksek komiser olarak atanmıştır.

etmek üzere hem birbirleri arasında hem de hükûmet ile bir rekabete girişen bu siyasi yapılar Mısır'ın Lozan politikasına etki etmiştir.

Lozan Barış Konferansı Mısır meselesinin uluslararası arenada yer alabilmesi için son bir aşamayıdır. Zira 19. asır boyunca uluslararası bir hal alan Mısır meselesi giderek İngiltere'nin tek söz sahibi olduğu bir soruna dönüşüyordu. Zaten Avrupa devletleri Birinci Dünya Savaşı ile birlikte İngiltere'nin himaye kararını tanımış, Mısır'ı İngiltere'nin bir meselesi olarak görmeye başlamışlardı. Mısır'da ise siyasi liderler kendi aralarında savaş sonrası Mısır'ın egemenlik sorunu ile ilgili anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Bu, esas olarak Türkiye'nin egemenliğinin devam edip etmediği ile ilgili tartışmalardı¹⁰ ve bu tartışmalar o dönemki gazetelerde de yer bulmuştu.¹¹ Türkiye ile ilgili Lozan'da uluslararası bir barış konferansı düzenlenirken Mısır'daki bütün siyasi yapılar Mısır'ın barış görüşmelerine katılmasını desteklemiştir. Mısırlıların amacı Lozan'a giderken Türkiye ile iş birliği yapmaktır. Hükûmetin dışında bu dönemde iki önemli siyasi yapı öne çıkmıştır. Daha erken bir dönemde siyasal parti faaliyetlerine başlayan *Hişb'ül Vatanî*¹² konferansa katılım için bütün devletlerden onay alınması ve resmi bir davetin gerekliliğini gerekçe göstererek itiraz etmiştir. Aksi durumda elde etmeyi umduğu amaçlara ulaşamayacağını belirtmiştir. Savaş sonrası İngilizlerle yapılan görüşmelerde öne çıkan *Hişb'ül Vefd*¹³ ise çok heyecanlıydı.

¹⁰ Abdulazim Ramazan, *Tatavvur el-Hareke el-Vatanîyye fi Mısır 1918-1936*, 1. Cilt, Heyet el-Mısriyye el-Amme el-Kitabe, 1995, s. 404.; Mısır'daki egemenlik tartışması 1919 yılında toplanan Paris Barış Konferansı'nda dile getirilmişti. Vefd ise o dönemde konferansta, Mısır'ın savaşta Osmanlı Devleti karşısında bir pozisyon aldığını, bu nedenle bir Türk egemenliğinden söz edilemeyeceğini savunmuştu. Savaşın başlamasıyla birlikte Mısır'ın Osmanlı Devleti ile bir bağının kalmadığını öne sürmüştü. Bunun sebebi, Mısır'ın o dönemde bağımsız devlet olma gayesinin bulunmasıydı. Aslında Vefd bir taraftan Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarından vazgeçeceğini bilmekle birlikte, bir taraftan da konferansta fırsatın kaçırılması durumunda Mısır meselesinin uluslararası arenada artık yer alamayacağını farkındaydı. Bundan dolayı, Lozan Konferansı başladığında Vefd'in savunduğu Mısır'ın orada temsil edilmesi fikri önceki duruşuyla çelişmekle beraber kendi içinde tutarlıydı; bk. Ramazan, *age.*, s. 406.

¹¹ Bu tartışmayı ele alan Emin Rafi, 21 Aralık 1919 tarihli *El-Nizam* gazetesinde bu egemenlik hakkıyla ilgili: "Madem Türkiye savaş sonrası ortaya atılan Wilson İlkeleri'ni kabul etmiştir, o zaman halîyle Türkiye Mısır'ın geleceğini Mısırlılara vermiş oluyor. Bunun neticesi olarak Türkiye'nin Mısır üzerindeki egemenlik hakkı bitmiyor mu?" diye sormuştur. Vefd ise Rafi'nin bu görüşüne katılmamıştır. Çünkü konuyu uluslararası alana taşıma gayeleri her zaman devam ediyordu; bk. Ramazan, *age.*, s. 404.

¹² Mustafa Kâmil tarafından kurulan partinin Osmanlı ve Türk yanlısı bir çizgisi vardı. Halk tabanında çok karşılık bulmayan parti elitist bir çizgide ilerledi. Ayrıntılı bilgi için bk. Nadav Safran, *Egypt in Search of Political Community: an Analysis of the Intellectual and Political Evolution of Egypt 1804-1952*, Harvard University Press, 1961, s. 85-90; Yunan Lebib Rızık, *Tarih Mısır Beyn el-Fiker ve el-Siyase*, Kahire, Dar el-Kitap el-Vesaik el Kavmiyye, 2009, s. 162.

¹³ Mısır'da verilen bağımsızlık mücadelesine liderlik eden Zağlul'un kurduğu milliyetçi çizgideki parti uzun yıllar Mısır siyasetinde aktif olarak varlığını sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Janice

Türkiye'nin Mısır üzerindeki egemenlik hakları devam ettiğinden gerçekleşecek olan barış görüşmelerine katılmaları gerektiğini, bu fırsatın iyi değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyorlardı.¹⁴ Türkiye'nin Mısır üzerindeki egemenliğinin düştüğüne dair görüşlere karşı çıkanların başında Mustafa Çorbacı gelmiştir. Eski Türk ekollerinden Muhammed Said Paşa da karşı görüşteydi. Bu konuda yazı kaleme alan Çorbacı, Türkiye'nin Wilson Prensiplerini kabul etmiş olsa da kanuni olarak egemenliğinin devam ettiğini, uluslararası hukukun da bu görüşünü desteklediğini belirtmiştir.¹⁵ Muhammed Said Paşa ise önce Türkiye ile görüşüp ardından Milner Komisyonu'nun¹⁶ sunduğu teklifi imzalamak istemiştir.¹⁷ Bu durum Türkiye'nin egemenlik haklarını koruduğuna olan inancını göstermiştir. Esasında, İngiltere Birinci Dünya Savaşı hemen öncesinde Mısır'ı ilhak etmişti. Hukuki bir barış anlaşması imzalanmadığı için Mısırlıların Türkiye ile egemenlik bağı kurmaları doğaldı. Bu bağı kurma yönündeki motivasyonları Mısırlıların bağımsızlık yolunda İngiltere ile tek başına kalmak istememelerinden kaynaklanmıştır.

Mısırlı Heyetlerin Türkiye'ye İlgisi ve Ankara Ziyaretleri

Mısırlılar bir taraftan konferans hazırlıkları yapılırken aynı zamanda Lozan Konferansı'na katılacak olan Türkiye'yi resmi ve gayri resmi olarak ziyaret etmek için harekete geçmiştir. İngiltere yapılacak konferansa ilgili ülkeleri davet eder etmez, halkın temsilcisi olarak *Hiżb'ül Vatani* katılma iradesini ortaya koymuştu. Ancak resmi olarak bunu yapamayacağı için Abidin Saray'na başvurmuştur. Saad Zağlul Paşa'nın başında olduğu *Hiżb'ül Vefd* ise konferansta Türkiye ile iş birliği yapılarak amaçlarını gerçekleştirmek istemişlerdi. Bu amaçla harekete geçerek Mısırlıların konferansa katılması gerektiğini iki gerekçe ile açıklamıştır: İlki, Türkiye'nin Mısır ve Sudan üzerindeki egemenliğinden, başta Süveyş Kanalı olmak üzere tüm haklarından İngiltere'nin değil, Mısır'ın lehine vaz geçeceğini ülkelerin kabul etmesi. Diğer

J. Terry, *The Wafd, 1919-1952: Cornerstone of Egyptian Political Power*, Third World Centre for Research and Pub., London, 1982.

¹⁴ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 290.

¹⁵ Ramazan, *age.*, s. 405.

¹⁶ *Milner Komisyonu*, Mısır'daki siyasi duruma bir çözüm bulunması amacıyla İngiltere hükümeti tarafından görevlendirilmiştir. 7 Aralık 1919'dan 1920 Mart ayına kadar Mısır'da kalan heyet hazırladığı raporu İngiltere hükümetine sunmuştur. Raporda, Mısır bağımsızlığı İngiltere'nin çıkarlarını ihlal etmeyecek şekilde kabul edilmekle birlikte, bu çıkarlar karşısında bağımsızlığı tasavvur etmenin zor olduğu anlaşılmıştır. Arka plandaki amacın Mısır'ı Türkiye'siz yönetmek olduğu ve Cromer dönemindeki gibi işgali yenilemek olduğu anlaşılmıştır. Ramazan, *age.*, s. 215-220.

¹⁷ Ramazan, *age.*, s. 405.

ise, İngiltere'nin Mısır'daki varlığının ne zaman sonlanacağı belirlenerek İngiliz ordusunun Nil Vadisi'nden (Mısır ve Sudan) tahliye edilmesiydi.¹⁸

Türkiye ile ilk teması *Hiżb'ül Vatani* kurmuştur. Parti sekreteri Lozan Konferansı sırasında yeni halife Abdülmecid'i tebrik ederek bağlılıklarını bildirmiştir. Aynı zamanda Ankara'ya gönderilen telgrafa cevap olarak Mustafa Kemal Paşa, Mısır'ın bağımsızlığını arzuladıklarını bunun İslam dünyası ve Türk halkı için önemli olduğunu vurgulamıştır.¹⁹ Halkın temsilcisi olarak öne çıkan *Hiżb'ül Vatani*, Türkiye'deki her iki otoritenin rızasını alarak Mısır'ın durumunu ön plana çıkarmıştır. Diğer taraftan *Hiżb'ül Vefd* (Milletçi Vefd) bu dönemde Lozan'daki resmi Türk heyetiyle temas kurmak için İsmet Paşa'ya telgraf yazmıştır. İngilizlerin çıkarına hizmet edecek bir Mısır üyesini istemediklerini, bunun yerine kendilerini temsilen Zağlul Paşa'nın üye olarak kabul edilmesini bildirerek açıkça hükümetlerine karşı tavır almıştır.²⁰ Ankara Hükümeti ile anlaşılan Vefd'in temsil ettiği heyet ayrıca İtalyanlarla ve Fransızlarla görüşme yaparak Türk heyetinin Mısır'la ilgili kararlarına itiraz etmemelerini istemiştir. Daha sonra Vefd, Hasan Hasip Paşa'nın başında olduğu heyeti 3 Kasım 1922'de Lozan'a göndermiştir.²¹ Konferans öncesinde "Kemalistlerin" heyet başkanı İsmet Paşa ile Hasan Hasip Paşa arasında gerçekleştirilen görüşmede İsmet

¹⁸ Zekeriyya Suleyman Bayyumi, *Mevkef Mısır min el Müteğayyirat fi Turkiye Beyn'el Harbeyn'ul Alemitayn 1918-1938*, Dar'ul Kitab'ul Camia, Kahire, 1989, s. 61; Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 291.

¹⁹ Bayyumi, *age.*, s. 63.

²⁰ Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923 I Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s. 141. Aynı zamanda Vefd tarafından Ankara'ya gönderilen mektuba cevap olarak Mustafa Kemal Paşa, Mısır heyeti temsilcisi Hasan Hasip Paşa'ya hitaben şu mektubu iletmiştir: "Lozan'da vekaleten Mısır Temsilci Heyet Reisi Hasan Hasip Paşa Hazretlerine, Saad Zağlul Paşa başkanlığındaki Mısır heyeti adına bize gönderilmiş mektubunuzu sevinçle teslim aldım. Mısır halkının Türk halkına büyük fedakârlıklarının neticesinde elde ettiği üstün zafetlerinin münasebetiyle iletmiş tebriklerini de büyük bir mutlulukla öğrendim. Mısır halkıyla kardeşlik ve sadakat bağları kurmuş olan Türk halkı, Mısır'ın tam istiklalinin kazanılmasını ebemmiyetle takip emektedir. Türk halkı, Mısır'ın milletler arasında hak ettiği yerini almasından mesut olur. Mısır halkı da irade, fedakârlık ve beraberlik göstermekte azimli olduğuna, şüphesiz ki arzı ettiği tam istiklalini idrak edip geleceğini, gücünü ve zenginliğini iyi değerlendirecektir. Çünkü bu yüce hedef, ilahi adaletin teyit ettiği tabii bir haktır. Sizce tekrar hatırlatırım ki, bütün İslam âlemi, Türk halkı ve şahsım da, Mısır'ın İngiliz işgal zorbalığından kurtulduğunu gördüğümüz gün çok büyük bir sevinç duyacağız. Bu vesileyle şerefli Mısır halkına şükranlarımı bildirmenizi rica ederim"; bk. Abdurrahman el-Rafi'i, *Fi Akabi's-Seretü'l-Mısıriye*, Daru'l-Maarif, 1.Cilt, Kahire, 1987, s. 112.

²¹ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 296-297.; Lozan'a gidecek Türk heyeti 5 Kasım 1922'de Ankara'dan hareket ederek 7 Kasım 1922'de İstanbul'a varmıştır. Ancak burada İngiltere Yüksek Komiseri heyete ülkesindeki seçimleri gerekçe göstererek konferansın ertelenebileceğini iletmiştir. Seyahat planını bozmayan Türk heyeti 9 Kasım 1922'de İstanbul'dan hareket ederek 12 Kasım 1922'de Lozan'a ulaşmıştır; bk. Hakan Uzun, "Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinden Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 53, Lozan Antlaşması Özel Sayısı, 2013, s. 329-350.

Paşa; Millî Mücadeledeki başarılarından ötürü muhatabının tebriklerinin kendilerini mutlu ettiğini ifade ettikten sonra Mısır halkına teşekkürlerini iletmiştir. Türkiye'ye bağlı bütün İslam halklarının kendi geleceğini tayin etme hususundaki çabalarını çok iyi anladığını, bütün halkların bağımsızlığını gerçekleştirmesine olumlu baktıklarını aktarmıştır.²²

Diğer taraftan, Avrupa'da diplomatik girişimlerde bulunan *Vefd* ve *Hizb'ül Vatani* taraftarları ortak hareket etmek adına 2 Kasım 1922'de Roma'da bir araya gelerek *Misak-ı Milli*'yi ilan etmiştir.²³ Roma'da *Hizb'ül Vatani* temsilcileri TBMM Hükûmeti temsilcisi ile ayrıca bir görüşme gerçekleştirmiştir. 4 Kasım 1922'de bir telgrafla Kahire'ye bildirilen görüşmenin neticesinden sonra Mısır gazeteleri bu konuda haber yapmıştır. Mısır heyeti ile Celalettin Arif Bey arasındaki karşılıklı konuşmalara yer verilen haberde Türkiye'nin Mısır meselesine bakışı ve Mısırlıların Türklerden beklentilerini özetlemesi bakımından dikkat çekicidir. Bu görüşmede Mısır heyeti konferans öncesinde Türkiye'nin Mısır'daki egemenlik haklarına yönelik tutumunu ve Türk heyetinin Mısır hakkındaki düşüncelerini öğrenerek Mısır'ın bağımsızlığına yönelik desteklerini almayı hedeflemiştir. *Hizb'ül Vatani* 30 Ekim'de TBMM temsilcisi Celalettin Arif Bey²⁴ ile yapılan görüşmede ilk önce Türklerin Anadolu'da kazanmış olduğu zaferden dolayı büyük mutluluk duyduklarını, yapılacak barış konferansına katılmadan önce Türk temsilci ile önceden görüşmeyi uygun bulduğunu belirtmiştir. Heyet ayrıca İngiltere tarafında kırk senedir işgal altındaki Vadi el Nil'in (Mısır ve Sudan) istiklali için verdikleri mücadeleye atf yapmış, 1914 tarihli himaye kararından sonra İngiltere'nin hiçbir zaman Mısır meselesini uluslararası arenada anılmasına müsaade etmediğini ve çıkarlarını koruduğunu belirtmiştir. Türk Millî Mücadelesinin başarısı Mısır meselesinin uluslararası arenada savunulması gerektiği konusundaki düşüncelerini kuvvetlendirdiğine vurgu yapan Mısır heyeti, İngiltere'nin resmi olarak kendilerini davet etmeyeceğini bildiklerini, yine de Barış Konferansı'nda Mısır'ın tam bağımsızlığının ilan edilmesinin mümkün olacağını işaret ederek Mısır'ı temsil edecek Türk heyetine bu konuları iletmeyi bir vazife olarak gördüklerini ifade etmiştir. Yapılan görüşmede Celalettin Arif Bey ise Mısırlıların mücadelesinin Türkler tarafından hayretle izlendiğini, iki halk arasındaki bağları hatırlatarak

²² Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 305.

²³ Mısır'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü ortaya koyan *Misak-ı Milli*'de kullanılan ifadelerle bakıldığında son Osmanlı meclisinde kabul edilen *Misak-ı Milli* ile birçok yönden benzerlik gösterdiği görülmektedir. İlgili metnin maddeleri için bk. Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 297-298.

²⁴ *Celalettin Arif Bey* için bk. İhsan Güneş, "Celalettin Arif Bey (1875-1930)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/celalettin-arif-bey-1875-1930/> (Erişim tarihi: 8 Kasım 2023)

Türk millî meselesinin Mısırlılar tarafından bilinmesinde *Hizb'ül Vatani*'nin rolünü övmüş ve Türklerden ne istediklerini öğrenmek istemiştir. Misak-ı Millî ile Osmanlı Devletinden ayrılmış tüm millerin kendi geleceklerini tayin etmelerini ve bağımsızlıklarının tanınacağını ve Türk milliyetçilerinin Mısır meselesine karşı meyilli olduklarını aktararak Mustafa Kemal Paşa ve meclis üyelerinin Mısır'ın amaçlarını elde etmesi için büyük bir çaba sarf ettiğini vurgulamıştır. Mısır'ın Lozan'da temsil edilmesi konusunda ise Arif Bey, Türkiye'nin Mısır'ın mevcut durumunu tanımadığını, ama Mısır'ı temsil edilmesinin Saray'ın değil, sadece özgür vekiller aracılığıyla yapılmasını arzuladıklarını ve Mısır'ın haklarının savunulmasında uluslararası hukukun Türkiye'ye bu hakkı verdiğini belirtmiştir. Son olarak Mısırlıların Türk milliyetçilerini örnek almasını, ulvi bir amaç etrafında toplanıp düzenlenecek konferansa birleşerek gitmelerini tavsiye etmiştir.²⁵

Sonunda 14 Kasım 1922 yılında muhtemelen Celalettin Arif Bey'in tavsiyeleri üzerinden hareket eden iki heyet (*Hizb'ül Vatani* ve *Hizb'ül Vefd*) birleşmiş, Lozan münasebeti nedeniyle Mısırlıların amaçları doğrultusunda bir araya gelerek Mısır meselesini masaya yatırmıştır. Mısır'ı Lozan'da temsil edecek heyetin isminin *El-Vefd El-Mısri* olmasına karar verilmiştir. Buna ilişkin bir mutabakat metnini imzaladıktan sonra heyet Celalettin Arif Bey'i tekrar ziyarete gidip Ankara'daki milliyetçilerin yaptıklarını örnek aldıklarını ve mutabık kaldıklarını haberini iletmiştir.²⁶ 18 Kasım 1922 tarihli *The Times* gazetesi bu birleşmeye yönelik haber yapmıştır. Gazeteye göre *Hizb'ül Vatani* ve Zağlul yanlısı *El-Vefd*'in Roma'da birleşmesi sürpriz olmamıştır. Birleşmenin avantajlı tarafı olan *Hizb'ül Vatani*, bu kazanımını Roma'daki Kemalistlere borçluydu. Bu durum Kemalistlerin Mısır'daki muhalefeti desteklediği ve eski Mısır Hıdivi'nin bu grupları rejime karşı ayaklandırdığının bir sonucu olduğunu, zira eski Hıdiv'in daha önce bu heyetlerle görüşüğünü dile getirmiştir.²⁷

İki heyetin birleşmesinden oluşan *El-Vefd El-Mısri*, Lozan müzakerelerine katılmak için Avrupa'da bulunduğu esnada açıklama yaparak hükûmetten bir temsilcinin müzakerelere kabul edilmemesini, çünkü bu temsilcinin Mısırlıları değil, İngilizleri temsil edeceğini ifade ederek hükûmetlerine karşı bir güvensizlik duymuştu. Heyetlerin hedefleri aynı olmasına rağmen aralarındaki iş

²⁵ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 298-300.; Ahmed Şefik Paşa'nın hatıratında bu görüşmeye ilişkin herhangi bir Mısır gazetesine atıf yapılmadığından 4 Kasım 1922 tarihli Mısır gazetelerine genel bir tarama yapılmıştır. Heyetlerin yaptığı görüşme hakkında bir haber bulunmadığından doğrudan hatıratına atıf yapılmıştır.

²⁶ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 297-302.

²⁷ "Egyptian Missions to Lausanne", *The Times*, 17 Kasım 1922, s. 10.

birliği zayıftı.²⁸ Birleşme sonrası iki heyet birbirinden bağımsız hareket etmeye devam etmişti. *Hizb'ül Vatani* tek başına düzenlediği çay partisine farklı gazetelerin mümessilleri ile Türkiye'nin ikinci Vekili, Prens Şekip Arslan, Filistin Reisi Musa Kazım Paşa ile birlikte *El Ved El Mısırî*'den sadece bir kişi-Cafer Fahri Bey katılmıştı. Ayrıca Rusya'dan ve İtalya'dan da katılan temsilciler olmuştu. Herkes iki heyet arasındaki soğukluk fark ediliyordu. 11 Aralık 1922'de *Hizb'ül Vatani* heyet başkanı Hafız Ramazan Bey ve yanında iki kişi ile Ankara'ya gitmiş, Mustafa Kemal ve Meclis üyeleri ile görüşerek *Hizb'ül Vatani*'nin benimsemiş olduğu ilkeleri konusunda konuşmak istemişlerdi. Bu görüşme gerçekleşmiş ve Gazi Mustafa Kemal, Mısırlıların amaçlarını gerçekleştirmesinde kendilerine destek vereceklerini belirtmiştir.²⁹ Mısırlılar bu ziyaretten memnun ayrılmışlardır. Ne var ki, Mısırlıların bu girişimleri iki heyet arasındaki anlaşmazlığın en belirgin göstergeleriydi. *The Times* gazetesi ise bu iki heyetin Ankara'da yapmış oldukları görüşmeleri yakından takip etmiştir. Aşırı milliyetçiler olarak nitelendirilen *Hizb'ül Vatani* ve Zağlul yanlılarının toplandığı *Hizb'ül Vefd*, konferans sırasında Ankara'dan destek bulabilmek için adeta yarışıyordu. *Hizb'ül Vatani* temsilcisi İsmail Sıdkı Bey'in 3 günlük ziyareti sonrası Zağlul yanlıları da Ankara'ya heyet göndermek için harekete geçtiğini bildirmiştir.³⁰

O dönemde henüz yeni bir siyasal oluşum olan Vefd hareketinin başkanı Saad Zağlul bu sefer Ankara'ya bir heyet göndermiştir. TBMM Hükûmetinin Mısır'da bir hak iddia etmeyeceğinden emin olan heyet, bu feragatin İngiltere lehine bir durum oluşturmasından endişe duymaktaydı. Mısır heyeti, Mustafa Kemal ile bu konuları görüşüp Mısır meselesini ele almak istemiştir. Daha önce İsmet Paşa ile görüşen *Hizb'ül Vefd* başkanı Hasan Hasip Paşa, 13 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Mustafa Kemal, heyete Türklerin büyük zaferleri ve fedakarlıklarıyla ilgili Mısırlıların göndermiş oldukları takdir mektuplarının kendisini mutlu ettiğini bildirmiştir.³¹ Yine *The Times*'in haberine

²⁸ Bayyumi, *age.*, s. 63.

²⁹ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 349-352.; Mısır heyeti Mustafa Kemal'i ziyaret etmek üzere Ankara'ya gelmiş ve Gazi onların şerefine bir ziyafet vermiştir. Mısır heyetinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kabulüne dair belge için bk. EK 1. *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, Yer: 571/36118-142612-58/27 Aralık 1922.; Lozan'da Mısır'ın bağımsızlığını savunmak üzere bulunan Mısır Heyeti, Ankara'ya geldiğinde *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine verdiği mülakatta; Türkiye'nin kazanmış olduğu zaferin bütün İslam alemine "hürriyet ve istiklal" açısından büyük ders verdiğini aktarmıştır. "Mısır Milliyetçileri Heyeti Şehrimizde", *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Aralık 1922.

³⁰ "Rival Egyptian Missions", *The Times*, 28 Aralık 1922, s. 8.

³¹ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 353.; Hasan Hasip Paşa'nın başında olduğu heyet, Lozan'da Mısır'ın mukadderatı hakkında iştirakları olmaksızın karar verilirse "keenlem yekün (yok hükmünde)"

göre Mustafa Kemal'in kendisini 16 Ocak 1923'de ziyarete gelen Zağlul yanlısı heyete Lozan'da Mısır'ın davasını ancak Türkiye'nin savunabileceğini, zira Türkiye'nin Mısır'daki haklarının geçmişte olduğu gibi devam ettiğini belirtmiştir.³² Aynı dönemde Mısır'dan gelen başka bir *Hizb'ül Vatani* heyeti Ankara'da Gazi Mustafa Kemal'i ziyaret etmiş Mısır'ın bağımsızlığı için desteklerini istemişlerdir. Zağlul Paşa'nın heyeti ile bu heyet arasında farkların bulunduğunu zira heyetin kayıtsız şartsız bir bağımsızlık arayışında olduğunu belirten Gazi, İsmet Paşa'dan konferansta Misak-ı Milli'nin birinci maddesine atfen Mısır'ın zikretmesini istemiştir.³³

Bayyumi'ye göre; her iki heyetin birbirinden bağımsız birçok görüşmeler gerçekleştirmesi aralarındaki uzlaşmanın çok uzun sürmediğini göstermiştir. Bu ayrılığı her birinin Mustafa Kemal ile görüşmek üzere yaptığı Ankara ziyaretlerinde görmek mümkündür. Ankara ziyaretlerinde halkı temsil eden her iki heyet arasında yaşanan yol ayrılığında kaynaklı karşı tarafı suçlayıcı ifadeler kullanması Türk siyasetçilerin gözünde kendileri hakkında olumsuz bir iz bırakmıştır. O dönemde Mustafa Kemal'in Mısır için beslediği iyi niyetten başka bir şey yoktu. Çünkü Türkiye o dönemde kendi istiklalini tekrar oluşturmakla meşguldü. Bu ayrılık Mısır'ın Lozan'daki kaderine etki etmiştir. Hatta Konferansın ilerde çıkacak kararlarında bu ayrılığın olumsuz etkilerini görülmüş, temsil yarışındaki rekabet Mısırlıları amaçlarından uzaklaştırmıştır. Mısırlıların birleşen heyet adına konferansa bir rapor sunduğunu belirten Hasan Hasip Paşa'ya göre, *Hizb'ül Vatani* tarafından ikinci raporun konferansa sunulması ülkelerin gözünde Mısırlıların ayrılığını göstermesi bakımından kendileri için hiç iyi olmamıştır. Müzakereci Avrupa ülkeleri de Mısırlıların arasındaki ayrılıkları görmüştür. Bunun sonucu olarak, Lozan'da ne Mısır hükümeti adına ne de Mısır halkı adına bir temsil yapılamamıştır. Son dönemin Mısırlı önemli tarihçilerinden Şefik Gurbal'ın ifade ettiği gibi Lozan Konferansı Mısır için tam bir hezimet olmuştur. Bu olumsuz durumun Mısır'ın kendi çocukları eliyle ortaya çıktığını belirtmiştir.³⁴

Türkiye Mısır için Misak-ı Milli'den başlayarak çizmiş olduğu politikayı uygulamıştır. Lozan müzakereleri esnasında İsmet Paşa 31 Ocak 1923 günü yapılan oturumda Mısır'ı da sayarak Mısırlıların kendi yönetimlerini kendi özgür

addedileceğini, konferansta sadece Türkiye'nin murahhaslarının Mısır'ın haklarını savunacağını belirtmiştir. "Mısır senelerden beri İstiklali İçin Çalışmaktadır", *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Ocak 1923

³² İlgili gazete bölümü için bk. EK 3. "Turkish Pretensions", *The Times*, 17.01.1923, s. 9.

³³ Şimşir, *age.*, s. 297.

³⁴ Bayyumi, *age.*, s. 63.; Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 355.; Ramazan, *age.*, s. 408-409.

seçimleriyle belirlemeye hakları olduğunu bildirmiştir.³⁵ Bu çerçevede İsmet Paşa Lozan'da Misak-ı Milli'nin birinci maddesine istinaden Mısır'ı zikrederek desteklerini dile getirmiştir. Mısır heyeti bu durumdan hoşnut olmuş ve endişelerini gidermiştir. İsmet Paşa, savaş sonrası Arap coğrafyasındaki yeni oluşumların kendilerinden yardım istemesine ilişkin düşüncelerini hatıralarında dile getirmiştir. Bu ülkelerin savaşta Osmanlı'nın karşısındaki ittifakta yer almalarına rağmen onların kendi kaderlerini kendilerinin belirleme haklarını kabul ettiklerini, bunun ötesinde bir çaba göstermenin maddeten mümkün olamayacağını belirtmiştir. Ayrıca bu büyük savaşta devletlere karşı tek başına mücadele etmek durumunda kalan Türkiye'nin durumunun anlaşılabileceğini ifade etmiştir.³⁶ Konferansta Türk heyetinin başında bulunan İsmet Paşa'nın bu açıklaması Mısır için de geçerlidir.

Diğer taraftan, Mısır heyeti Hıdiv ile aynı ortamda anılmaktan çekinmiştir. Heyet bir tekzip yayınlayarak kendilerinin sabık Hıdiv Abbas Hilmi Paşa sayesinde birleşmediklerini belirten bir telgrafı *The Times* gazetesine göndermiştir.³⁷ Gazeteye göre Lozan'daki bazı Mısır heyetleri, eski Hıdiv Abbas'la olan ilişkilerini yalanlasa da onunla yakın iş birliği içinde olduklarına dair göstergeleri bulunuyordu. Eski Hıdiv'in resmi olmasa da geri planda Kemalistlerle Mısır, Suriye ve Filistin heyetleri ile yapılan müzakerelerde etkili rol oynadığı bilinmekteydi. Ayrıca, İngiltere resmi Mısır heyeti kendilerini temsil etmesi için konferansa davet edildiğinde Mısır konusu görüşülürken Fransa ve İtalya'dan İngiltere ile iş birliği yapmalarını istemiştir.³⁸ Hıdiv Abbas Hilmi Paşa bu esnada Celalettin Arif Bey ile görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak Saad Zağlul Paşa eski rejimle görüştüğü gerekçesiyle suçlanmış ve bundan ötürü tekzip haberleri yayınlamak durumunda kalmıştır.³⁹ Eski Hıdiv'in konferansta görüşmeler yapılırken boş durmadığı ortaya çıkmıştır. İngilizlerin Hıdiv'i bertaraf etmesine karşın Türk hükümeti nezdinde Hıdiv eski konumunu tekrar kazanmak için çabalıyordu. Eski Hıdiv Abbas Hilmi Paşa, barış antlaşması

³⁵ İsmet Paşa Mısır konusunda; "TBMM Hükümeti, Türkiye'nin sınırları dışında kalmış olan eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde hiçbir niyet beslememekte olduğunu, daha önce de, bir çok kez açıklamış bulunmaktadır...Bu temel ilkedden esinlenen Misak-ı Milli 1inci maddesinde, yalnız Arapların oturmakta oldukları toprakların kaderinin yerel (mahalli) halkın serbestçe açıklayacakları istekleri uyarınca düzenlenmesini öngörmektedir. Türk temsil heyeti,... Mezopotamya, Hicaz, Mısır ve Suriye'nin Türk sınırları dışında kalmış bütün öteki ülkeler gibi, kendilerine uygun görecekları yönetimi, özgürlük içinde seçmeye, hakları olduğunu, resmen bildirmeyi bir ödev saymaktadır"; bk. Tutanaklar...I/1/2, p.49; Şimşir, *age.*, s. 298.

³⁶ İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yayına Haz. Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 156-157.

³⁷ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 306.

³⁸ "Ex-Khedive's Activities", *The Times*, 25 Kasım 1922, s. 9.

³⁹ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 306.

imzalanana kadar kendisinin hukuken Mısır Hıdivi olarak tanınmasını talep etmiştir. İsmet Paşa, bunun üzerine İngiliz heyeti nezdinde girişimde bulunmuştur.⁴⁰ Ancak savaş sonrası Mısır'da yeni dinamiklerin ortaya çıktığı aşikardı. İngilizler Türklerle yakın çalıştığını düşündükleri hıdivle değil, kendi belirledikleri bir kralla yollarına devam etmeye kararlıydı.

Mısır Hükûmetinin Lozan Konferansı Hazırlıkları ve Hükûmet Değişikliğinin Resmi Lozan Politikasına Etkisi

Bir taraftan Mısır kabinesi Lozan Barış Konferansı için bildiri hazırlıyordu. Dönemin Mısır hükûmetinde Başbakan Servet Paşa bu konferansta dört talepte bulunacaktı: Birincisi, Türkiye'nin Mısır'ın bağımsızlığını kabul etmesi ve yeni oluşturulan kraliyet sistemini tanıması; ikincisi, Türkiye'nin Süveyş Kanalı'nın tarafsızlığı ile ilgili 29 Ekim 1888 tarihli anlaşmadan feragat etmesi; üçüncüsü, Türkiye'nin Mısır'dan 1855, 1891, 1894 yıllarından kalan alacaklarını silmesi; dördüncüsüyse, Türkiye'nin Sudan üzerindeki haklarından vazgeçerek bunu Mısır'a devretmesiydi.⁴¹ Bu dört talebe ilişkin Servet Paşa garantör olarak Milletler Cemiyetini göstermiştir. Servet Paşa Türkiye'ye karşı şüphe duyduğu için Milletler Cemiyetinin himayesinde bir anlaşma yapılmasını savunmuştur. Bu şüphenin temel sebebi, Birinci Dünya Savaşı'nda Mısırlıların İngilizlerin yanında yer almasıydı.⁴² Türkiye'nin Mısır hakkındaki düşüncelerinden emin olamayan Servet Paşa bu konuya iyimser bakmamıştır. Bunun için 8 Kasım 1922'de temsilcisi Seyfullah Yusri Paşa'yı Lozan'a giden Türk heyeti ile görüşmek üzere göndererek Türkiye'nin Mısır hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Heyetle görüşen Yusri Paşa Mısır Hükûmetinin görüşünü içeren bir anlaşma zemininde buluşmuştur. Ancak resmi bir heyet oluşturulup Lozan'da Mısır'ı temsil etmesi düşünülürken aniden Servet Paşa kabinesinin istifasıyla gelen hükûmet değişikliği nedeniyle bu fikirden vazgeçilmiştir.⁴³

⁴⁰ Şimşir, *age.*, s. 574-601.

⁴¹ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 293-294.

⁴² *age.*, s. 672.

⁴³ Mısır'daki hükûmet değişiklikleri Krala baskı yapan İngiltere sayesinde mümkündü. Ayrıca Lozan'da Osmanlı Devleti'nin borçları Türkiye'ye devredilirken Mısır'dan elde edilen gelirin artık tahsil edilemeyeceğini ileri süren Türkiye borcun bir kısmını Mısır'a bırakmıştı. Lozan müzakerelerinde bu husus dile getirmişti; bk. Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 296; Antlaşmanın 17. maddesi Türkiye'nin Mısır'da ve Sudan'da bulunan haklarından feragatini ilgilendirmekteydi. Mısır'dan kaynaklanan borçluluk taahhütlerinden kurtulmak isteyen Türkiye'ye İngiliz delegesi Horace Rumbold tarafından bunun bir mukavele ile yapılması teklifine karşılık Türk heyetinden Hasan Bey, bu topraklardan vaz geçerken o hakkın yüklediği borçlardan kurtulmak istediklerini belirtmiştir. Zira buradaki borçlara karşılık olan gelirlerin İngiliz Bankası tarafından alındığını, yapılacak mukavelenin kendilerini değil, Mısır ile İngiltere'yi ilgilendirdiğini

Başbakanın istifası konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İstifasındaki temel sebebinin *The Times*, Zağlul yanlıları ile saray rejimi arasındaki görüşmeden kaynaklı ancak Servet Paşa'nın bilgisi dışında geliştirilen ilişkilere bağlamıştır.⁴⁴ Fakat bu gerçeklerin uzağında bir haberdir. Lozan meselesi varken istifa etmesinin sonuçlarını kendisi de çok iyi tahmin ediyordu. Aynı gazetede ortaya atılan iddiaya cevap olarak, Servet Paşa *El-Abram*'da verdiği mülakatta istifasının kendisinin eski Hıdiv ile münasebetin Kral tarafından bilinmesiyle gerçekleştiği yönündeki haberi reddetmiştir.⁴⁵ Gerçekte ise İngiltere Mısırlıların barış konferansına katılmasını istememiştir. Mısır Kralı kararlarını İngilizlerden bağımsız alması mümkün olmadığından Servet Paşa'nın görevden alınmasında İngilizlerin etkisi büyüktü.⁴⁶ Başbakanın bu ani istifası Mısır Hükûmetinin resmi olarak Lozan'a gitmesini ilerde engelleyecekti. Aslında Servet Paşa'nın istifasının arka planında Sudan meselesi vardı. İngilizler ve Saray rejimi Sudan'la ilgili maddelerde anlaşamamıştır. Allenby, Kral ile yaptığı görüşmede 1899 Anlaşmasına aykırı olarak Sudan'ı Mısır'dan ayırmak istediklerini bildirmiştir. Bu konuda direnince Servet Paşa hükûmeti istifa etmek zorunda kalmıştır.⁴⁷ Mısır Hükûmeti İngilizlerin bu hamlesinin önüne geçmek amacıyla Lozan'da Mısır ile birlikte Sudan'ın anılmasını istemiştir.

İngiliz hükûmetinin Lozan üzerinden güttüğü Mısır siyasetine gelecek olursak, İngiltere Servet Paşa'nın Lozan Konferansı'na sunacağı taleplerinden haberdar olmuştur. İngiltere, Türkiye'nin Mısır'daki egemenliği ve Süveyş Kanalı'nın egemenliği konusunda Mısır istemediği sürece İngiltere'nin bir müdahalede bulunmayacağı şartının eklenmesini istemiştir. Ancak İngiltere daha önceki tartışmalarda Türkiye'nin feragat ettiği haklarını Mısır'la birlikte İngiltere'ye verilmesi hususunu dile getirmiş, Milletler Cemiyeti' de bu hususta garantör olmasını teklif etmiştir. Bu konuya ilişkin İngiliz temsilcisi ve Servet Paşa arasındaki müzakereler Mısır'ın kritik tarihinde önemli rol oynamıştır.⁴⁸ İngilizler açıkça muhatap aldığı resmi hükûmete Mısır'dan vaz geçme niyetinde olmadıklarını iletmiştir.

savunmuştur; bk. Ali Naci Karacan, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2024, s. 284.

⁴⁴ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 339-340.

⁴⁵ "Sarwat Pasha and King Fuad", *The Times*, 02.12.1922, s. 9.

⁴⁶ Ahmed Ahmed Garfy, *Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden Kopuşu*, Hitapevi Yayınları, Ankara, 2021, s. 147.

⁴⁷ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 370-371.

⁴⁸ Milliyetçilerin talepleriyle ilgilenmeyen İngiltere, Saray rejiminin hükûmeti ile bu süreci yönetmek istemiştir; bk. Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 294-295.

İngiltere, Mısır'ın resmi veya gayri resmi temsil edilmesine ilk başta karşı çıkmamıştır. Hedefi ise, Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarını ortadan kaldırmaktır. Ayrıca Mısır'ın Lozan Konferansı'na katılması tek taraflı olarak verilen 28 Şubat Deklarasyonu'nun⁴⁹ tanınması anlamına gelecekti. İngiltere, Mısır'ın bağımsız bir ülke olarak kendisini temsil ettiğini göstermek istemiştir.⁵⁰ Konferans başlamadan önce kazanılan tek taraflı bağımsızlık ilanı Mısır için yeni bir aşamayı gösteriyordu. Lozan müzakere tutanaklarında İngiliz temsilcisi Mısır'ın bağımsız bir hükûmete sahip olduğunu vurgulamıştır.⁵¹ Her ne kadar İngilizler konferansa Mısır heyetinin katılmasına karşı olduklarını açıklamasalar da onları sadece kendileri ile ikili görüşme yapabileceklerini ikna edene kadar durumu sürüncemede bırakmıştır.⁵² Diğer taraftan, Mısır milliyetçilerinin Türkiye'deki yeni oluşumla ilişkilerine temkinli yaklaşan *The Times* gazetesinde, Yakındoğu'da barışı tesis etmeye yönelik girişimlerde Türkiye ile Mısır sorunlarını ayırmanın İngiltere'nin lehine olmayacağını ve Mısır'daki ulusal hareketin Türkiye yanlısı olmadığına unutulmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁵³

Mısır hükûmeti Lozan'da temsil için çok uğraşmıştır. Aslında hükûmet bu konuda ülke içinde ve dışında birçok engelle karşılaşmıştır. *Hiżb'ül Vefid* Başbakan Servet Paşa'ya karşı sürekli muhalefette bulunuyordu. Hatta bu muhalefeti Avrupa'da dahi göstermişti. Saad Zağlul, Servet Paşa'ya Lozan'da müzakereleri sadece borçlar konusuna indirgediğine yönelik ağır ithamlarda bulunmuştur. Diğer suçlama ise Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarından

⁴⁹ Bu deklarasyonda İngiltere tek taraflı bir beyanname ile Mısır'a sınırlı bağımsızlık tanımıştı. İngiliz Hükümetinin görevlendirdiği Milner Komisyonu'nca hazırlanan rapor doğrultusunda ortaya çıkan beyanname, Mısır'ın tam bağımsız bir ülke olmasını engelleyen dört şart bulunmaktaydı. Bir anlamda İngiltere 1882'den beri işgal ettiği Mısır'a farklı bir hukuki konum tanıyarak çıkarlarını koruma yolunu seçmişti. İngilizler Şubat 1922 yılında Mısır'a kısmi bağımsızlık vermeyi 4 şarta bağlı olarak kabul etti: “İngiliz İmparatorluğu'nun iletişiminin güvenliği, Mısır'ın dış saldırılara karşı savunulması, yabancıların çıkarları ve azınlıkların korunması ile Sudan'da İngiliz varlığının devam etmesi” şartıyla bağımsızlık verilmiştir; bk. Selma Botman, *Egypt from independence to revolution 1919-1952*, Syracuse University Press, New York, 1991, s. 30.

⁵⁰ Bayyumi, *age.*, s. 62.

⁵¹ İmzalanacak olan Lozan Antlaşması'nın Mısır'da bulunan Türk mallarının kurtarılması konusunda iktisat sorunlarına ilişkin hükümlerinin Mısır kökenli Türk uyruklarına uygulanması sorunu ileri sürülmüş, İngiliz temsilcisi bu konuda Mısır için bağımsızlık vurgusu yapmıştı: “...Gerçekte İsmet Paşa gelecekle ilgili, dahi geniş bir yüküm altına girilmesini istemiştir; oysa, İngiliz Temsil heyeti, böyle bir yüküm altına giremez; çünkü, bağımsız bir hükûmet olan Mısır Hükümetini yüküm altına sokmaya İngiliz Temsil heyetinin yetkisi yoktur” şeklinde dile getirmiştir. *Lozan Barış Konferansı: tutanaklar belgeler: takım II-cilt I*, Çev: Seha L. Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 342, 1969, s. 150-151.

⁵² Bayyumi, *a.g.e.*, s. 76.

⁵³ “The Problem of Egypt”, *Times*, 27 Eylül 1922.

feragat etmesini benimserken bunu kimin adına yapacağı konusuna açıklık getirmediği şeklindeydi.⁵⁴ Servet Paşa hükûmetinin istifasından sonra Başbakan olan Tefik Nesim Paşa döneminde Lozan konusu rafa kalkmıştır. Ancak Nesim Paşa, Mısır'ın Lozan Konferansı'nda yer alması için girişimleri olduğunu ileri sürmüştür. Lozan Konferansı'na katılma konusunda Nesim Paşa'nın bu iddiası 5 Şubat 1923 tarihli istifa mektubunda ortaya çıkmıştır. Bu mektupta Mısır'ın konferansa katılması konusunda herhangi bir davet almadıklarını, yol haritalarını gösteren girişimleri olduğunu fakat Lozan'daki katılımcı ülkelerce bunun kabul edilmediğini ifade etmiştir.⁵⁵

Sonuç olarak, Mısır Lozan Konferansı'nda egemenliğine yönelik görüşmeler gerçekleşirken ülke olarak davet edilmediği için temsil edilememiş ve Mısırlılar bir defa daha hayal kırıklığına uğramıştır. Böylelikle, Mısır meselesinin Lozan Antlaşması ile birlikte son defa uluslararası bir arenada çözülme imkânı ortadan kalkmıştır.⁵⁶ Bunun sonunda Lozan'a gidemeyen Mısır'ın Türkiye'nin borçlarını ödemek zorunda kaldığı, Sudan ve Süveyş Kanalı konusunun Lozan'da zikredilmediği ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulduktan sonra Mısır'ın bağımsızlığını ve yeni hükûmetini tanımadığına yönelik eleştiriler yöneltilmiştir.⁵⁷ Ancak Lozan Antlaşması'nın 17 inci maddesi Türkiye'nin Mısır ile birlikte Sudan'daki haklarından vazgeçtiğine hükmetmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden kalan borçlardan en yüksek payı Türkiye almış, geriye kalanlar Mısır gibi diğer ülkelere paylaştırılmıştı. Konferansa hiçbir Mısır heyeti katılamayınca *Vefâ*, Lozan Konferansı'nda belirlenen anlaşma taslağına yönelik itirazlarını gazeteler üzerinden dile getirmiştir. Heyet konferansta taleplerinin dayandığı nedenleri ve kapsamına yönelik açıklamalarının dinlenilmesi için girişimde bulunmuştur. Buna yönelik taslakta Mısır'ın bağımsızlığına yönelik bir ifade yer olmadığını, feragatin Mısırlılar lehine mi, yoksa İngiltere lehine mi olduğu açık olmadığını ileri sürmüştür.⁵⁸ Abdülkadir Mazni ise yazdığı makalede; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Mısırlı bir heyetin konferansta bulunmasına karşı çıkmadığı anlaşılınca Mısır Hükûmetinin bu konuda resmi bir girişim yapmamasını eleştirmiştir. Hükûmetin halka bunu duyurması gerektiğini ve şeffaf olması gerektiğini ifade etmiştir. Başbakan Nesim Paşa'nın Saray ile

⁵⁴ Ramazan, *age.*, s. 410-411.

⁵⁵ Ramazan, *age.*, s. 407; Bayyumi, *age.*, s. 62.

⁵⁶ Ramazan, *age.*, s. 412.

⁵⁷ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 296.; Türkiye Mısır ile ilk diplomatik temas 1925 yılında kurulmuş, Mısır tarafından ilk girişim başlatılarak Ankara'ya orta elçi atanmıştır; bk. *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Ankara, 30 Mart 1925, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:131.936.21.

⁵⁸ Bayyumi, *a.g.e.*, s. 69.

Vefd arasında kalarak temsilin kim tarafından yapılacağı hususunda kararsız bir tutum içerisinde girdiği için fırsatı kaçırdığını ve neticede konferansta kendi haklarını savunacak bir temsilcinin bulunamadığını vurgulamıştır.⁵⁹ *Hizb'ül Vatani* ise Türkiye'deki yeni oluşumda önceden beri güttükleri Panislamizm siyasetinin karşılığını bulamamıştı. Artık Mısırlılar İngilizlerle konuşmak zorunda kalmışlardı.⁶⁰ Zaten İngilizler baştan beri Mısırlıların konferansta tek vücut olarak temsil edilmelerini istememiştir. Sonuç olarak heyetlerin hem Türkiye'de hem de Avrupa'da yapmış oldukları diplomatik çabalardan somut bir karşılık bulmadığı ortaya çıkmıştır.

Barış Konferansının Mısır Basınına Yansıması

Konferans süresince Türkiye'nin tutumunu Mısır'da bazı gazete ve dergiler yakından takip etmiştir. Özellikle konferansı yakından takip eden *El-Abram* ve *El-Abbar* tarafından hem Türkiye'den hem de Mısır'dan temsil edilen ağızlardan yapılan alıntılarla müzakerelerde yaşananlar aktarılmıştır. *El-Menar* ise, Türkiye'nin konferansta sergilediği tutumu ve karşılaşmış olduğu zorlukları gözler önüne sererek ortaya koyduğu diplomatik hamleleri dile getirmiştir. Mısır basınının tutumu burada, Lozan öncesi ve Lozan sırasında yazılanlar ile Mısır'ın beklentilerini içerecek şekilde üç bölüm halinde verilmiştir.

Konferans başlamadan önceki haberlere bakıldığında, bir taraftan Türklerin Mısır hakkındaki görüşlerini öğrenirken Mısır meselesini Türkiye'nin ve İngiltere'nin vereceği kararların ötesinde uluslararası arenada bağımsız bir ülke iddiasını öne çıkarma çabası öne çıkmış, diğer taraftan Türkiye'nin izlemiş olduğu yol dikkatlice takip edilmiştir. *El-Menar'a* göre konferans başlamadan önce Türkler bir plan yapmıştır. Bu planla mümkün olduğu kadar birçok şeyi elde etmeye çalışmışlar ve İstanbul işgali sonlanacağından muhtemel pazarlık konusunda bu durumu garanti edilmesi için çabalamışlardır.⁶¹ İsmet Paşa'nın konferans öncesi Mösyö Poincare ile görüşmesini dile getiren gazete, Paşa'nın müttefikler arasında ön görüşmelerin başladığından rahatsız olduğunu, daha önce planlanmış kararlarla karşı karşıya kalmaları durumunda Ankara'nın derhal konferanstan çekileceğini ve bu durumun konferansa zarar vereceğini belirtmiştir. Mösyö Poincare'in ise gecikmeden dolayı özürlerini iletmesini aktarmıştır.⁶² Ayrıca Paris'te bulunan İsmet Paşa, Türk devleti siyasetinin anlaşmalara saygı çerçevesinde kurulduğunu ve kapitülasyonların orada yaşayan

⁵⁹ *a.g.e.*, s.70.

⁶⁰ *a.g.e.*, s. 76.

⁶¹ "Türklerin Planları-İstanbul'un Boşaltılması", *El-Abram*, 14 Kasım 1922.

⁶² "Ankara Hükûmeti Heyeti", *El-Abram*, 17 Kasım 1922.

halka zarar verdiğini belirtmiştir.⁶³ *Chicago Tribune* gazetesinden aktarılan 16 Kasım tarihli haberde ise İsmet Paşa'nın Amerika'dan bu anlaşmanın imzalanmasında büyük rol oynamasını istediğini belirtmiş ve yeni Türkiye'nin büyük bir demokrasi olduğunu söylediğini aktarmıştır.⁶⁴

Konferans görüşmeleri esnasında yapılan açıklamaları gündeme taşıyan *El-Abram* gazetesi kapitülasyonlar meselesinde Reuter'den aktardığı habere göre Ankara Hükümeti, müttefik ülkelerin delegelerinin İzmir'de ve diğer serbest bölgelerde yabancılar ve dış ticaret için uygulanan imtiyaz taleplerini reddederek artık millî kanunlara tabi olacaklarını bildirmiştir.⁶⁵ Lozan'da İsmet Paşa'nın sert tavrından bahseden gazete bunu iki sebebe dayandırmıştır: İlki müttefikleri savaşın bir yol olduğunu göstererek göz dağı vermek istemesi, diğeri Türklerin hukukunu savunduğunu ve bunlardan hiçbir şekilde vaz geçmeyeceğini göstermek adına kararlı duruşuydu. Görüşmelerin kesilmesini ise, toprak için değil Türkiye'nin imtiyazlar ve yargısal ayrıcalıkları kabul etmemesine bağlamıştır.⁶⁶ Lozan'da İngiliz temsilcisinin durumu ve Türk heyetinin yaklaşımını *El-Menar*:

“...Lozan'da Lord Kurzon Türk Heyetine karşı iki kılıçla savaşıyordu. Sağında Avrupa Birliği, solunda Balkan Birliği ve onların arkasında Avrupa ve Amerika'nın dahil olduğu bütün Hristiyan dünyası bulunuyordu. Kurzon Osmanlı Devleti'ndeki tüm Hristiyanlara (Ermeniler, Rumlar, Asuriler, Keldaniler) Müslüman ülkelerin kalbinde özellikle Türkiye topraklarında kendi devletlerini kurmaları için hem destek veriyor hem de teşvik ediyordu. Türkler ise kendi ülkelerinde bağımsız yaşamak istediklerini, zaten bunun imparatorluğun küçük bir parçası olduğunu, geçmişte bu milletlerin Osmanlı Devleti içinde hoşgörü içerisinde yaşadıklarını, onların da yaşadığı ülke kanunlarına ve dinine saygı duymaları gerektiğini...”

şeklinde gözlemleyerek aktarmıştır.⁶⁷

El-Menar'a göre Avrupa ülkeleri bütün Doğu'yu bölmeye çalışmış, ama aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Türkiye'nin ilerlemesini sağlayan yeni liderleri Avrupa ülkelerinin çıkar siyasetini anlamış ve gözlerinin önlerinde Avrupa'nın oluşturduğu perdeyi kaldırmıştır. Özgürlükleri uğruna ölmek dahi olsa vaz geçmemiş, tüm Avrupa'nın çıkarlarına karşı bilinçli bir şekilde birleşerek engel

⁶³ “İsmet Paşa'nın Konuşması”, *El-Abram*, 17 Kasım 1922.

⁶⁴ “Türk Demokrasisi ve İsmet Paşa'nın Açıklamaları” *El-Abram*, 17 Kasım 1922.

⁶⁵ “Ankara Hükümetinin Planı: İmtiyazlar Meselesi”, *El-Abram*, 29 Kasım 1922.

⁶⁶ “Bugünün Siyaseti”, *El-Abram*, 7 Şubat 1923.

⁶⁷ “Doğu'da Lozan Barış Konferansı”, *El-Menar*, Aralık 1922, s. 794.

koymuştur.⁶⁸ Dergiye göre, Türkler Avrupalıların kılıçtan başka bir şeyden anlamadığını ve savaşmadan özgürlüklerini kazanamayacaklarını biliyordu. İhtilaf devletlerinin tehditleri Türklere işlemiyordu. Büyük devletler ya Misak-ı Milli'ye razı olacaklar ve Türklerle diğer milletlerin eşit olduğunu kabul edecekler ya da Türkler onlara karşı savaşarak kendilerine saygı göstermelerini isteyecekti. Ancak Avrupalılar savaş istemiyordu, biliyorlardı ki Türkleri savaşta yenemeyeceklerdi ve savaştan bıkmışlardı. Avrupalılar dört yıl savaşırken Türkler ise on yıl gibi uzun bir süre savaşmıştır. Bu yüzden Türklerin de barışa, dinlenmeye ve ülkelerini yeniden imar etmeye ihtiyaçları vardı.⁶⁹

Konferansta birçok başlıkta ele alınan meselelerin tıkandığı dönemde müzakereci ülkeler arasındaki gerginliği başka bir yorumda ele alan *El-Menar*'a göre İngiltere Türkiye'ye Doğu'da tekrar savaş açamazdı. Çünkü onlar Müslüman coğrafyaya yakındı, birleşebilirlerdi ve üstelik Bolşevik Rusya'ya yakındı. İngiltere Türklerin savaşa hazır olmadıklarını bilseydi o zaman doğrudan onları zaferden mahrum bırakırdı ve onlarla pazarlık edip muhtaç olduklarını bilerek boyun eğmelerini sağlardı. İngiltere, Türklerin barışla alamadıklarını savaşla elde etmek isteyeceğini düşünmüş ama tekrar savaşı göze almamıştır.⁷⁰ Yine konferansın genel havasına yönelik yorum yapan *El-Abram* ise Müttfiklerin kullandıkları dilin sert olmasına rağmen Türklerin çizdikleri planlar üzerinde ısrar ettiklerini ve bu tehditleri umursamadıklarını vurgulamıştır.⁷¹ Türkiye'nin müzakerelerde sergilemiş olduğu tutumdan övgü ile bahseden *El-Menar*, Türklerin konferansta savaşta galip gelen devletlere nasıl davranılacağına dair örnekler sergilediğini, zor kullanarak ve tamamen güce saygı gösteren Avrupa'nın Anadolu'da millî bir direnişle vatan kurmak isteyen Türklerin karşısına Osmanlı coğrafyasından birçok milletten insanı çıkartarak buralarda devlet kurma taleplerini dile getirmişlerdi. Zaten Doğu Hristiyanları buldukları ülkelerde sömürgeci devlet tarafından isyan çıkartmaya teşvik edilmiş ve bunun karşılığında onlara devlet kurma sözü verilmiştir. Ancak bunlar içerisinde Kıptilerin bu tuzağa düşmediklerini ve ülkelerindeki Müslümanlarla anlaşmalarını vurgu yapmıştır. Lozan'daki Türk heyetinin oradaki heyetlerin en zekisi olduğunu, zira devlet kurma emeli taşıyan milletlere karşı sergilemiş oldukları yapıcı tutumdan sonra o milletlerin kendilerine karşı birleşmeleri için hiçbir neden bırakmamıştı. Bu durum Doğu heyetlerini

⁶⁸ agm., s. 795.

⁶⁹ agm., s. 795-796.

⁷⁰ agm., s. 796.

⁷¹ "Türkler İttifak Ülkelerinin Tehditlerini Umursamıyor", *El-Abram*, 30 Aralık 1922.

Türklerle karşı yumuşatmıştır.⁷² Diğer taraftan aynı dergi, Avrupalıların daha önceki konferanslarda sergilediği tavrın eşi benzeri olmadığını, çünkü Türklerin Avrupalıların düşmanı olduklarını ve Sevr’de Türklerin gururlarının ayaklar altına alındığını, ama Lozan’da Türkler bunu tersine çevirerek müttefik ülkelerin itibarını zedelediğini aktarmıştır.⁷³

El-Abbar ise Lozan görüşmelerinin kesilmesinden sonra Türklerin düşüncelerini haber yapmıştır. İsmet Paşa’nın Türkiye’yi diğer ülkeler nezdinde eşit ve bağımsız görmemeleri durumunda barışın olmayacağı sözlerini aktarmıştır.⁷⁴ Konferansın tekrar başlaması vesilesiyle temennilerini dile getiren *El-Abbar*, konferansın başarılı olması için ümitli olduklarını ve müzâkerelerin iyi geçmesi durumunda İsmet Paşa’nın barışı gerçekleştireceğine inandıklarını vurgulamıştır.⁷⁵ Başbakan Rauf Bey’in Türkiye’nin çok bedel ödediğini, ekonomik bağımsızlığını ihlal edecek bir anlaşma olmayacağını ve bundan asla vazgeçmeyeceklerini, siyasi bağımsızlıkla birlikte ekonomik bağımsızlığı talep ettiklerini belirten açıklamalarına yer vermiştir.⁷⁶ Yunanistan ile Türkiye arasında meydana gelen görüşmelere ilişkin Yunanistan’ın Türkiye’yi tehdit ederek kendilerinin tazminat ödemesine karşı çıktığını, bunun neticesi olarak Müttefiklerin Balkanlar’da tekrar bir savaş olmasından korktuğunu aktaran gazeteye göre hangi taraf işgal etti ise tazminatı o vermeliydi. Türklerin yakma ve yağmalardan dolayı zararı olduğunu yazmıştır.⁷⁷ Osmanlı borçları meselesinde ise gazete mecazi anlamda Türklerin boynuna takılmış altın kolye başlığını kullanarak, Türkiye’nin müttefiklere olan borçları İngiliz para birimi ile ödenmesi kabul edilirse bunun Türkiye’nin ekonomik olarak intiharı olacağını ve ekonomik hayatın mahvolacağını belirtmiştir.⁷⁸ *El-Abbar*, ayrıca müttefik ülkelerin İstanbul basınına uyguladığı sansür-kontrol nedeniyle Mısır, Irak ve Arap ülkeleri ile Hindistan hakkında yazı yazmalarının engellendiğini, İslam dünyasının durumları hakkında yazı yazmanın yasak olduğu bir ortamda basının milletin haklarını nasıl savunacağını sorgulamıştır.⁷⁹

⁷² Derginin ilgili bölümü için bk. EK 4. “Türklerle Avrupalılar Arasında Lozan’da Barış Konferansı”, *El-Menar*, Şubat 1923, s. 145-146.

⁷³ agm., s. 146.

⁷⁴ “İsmet Paşa’nın Açıklamaları”, *El-Abbar*, 25 Nisan 1923.

⁷⁵ “Lozan Konferansı’nın Açılması”, *El-Abbar*, 24 Nisan 1923.

⁷⁶ “Lozan Konferansı: Rauf Bey’in Açıklamaları”, *El-Abbar*, 11 Haziran 1923.

⁷⁷ “Yunanistan ve Müttefikler Arasında Manevra”, *El-Abbar*, 2 Haziran 1923.

⁷⁸ “Altın Kolye: Lozan Konferansı”, *El-Abbar*, 21 Haziran 1923.

⁷⁹ “Türkiye Avrupası’nda Siyasetin Durumu”, *El-Abbar*, 23 Temmuz 1923.

Konferansın Mısır'ı ilgilendiren yönü ile ilgili yazılar da yoğun olarak gazetelerde dile getirilmiştir. *El-Abram*'a göre konferansta Mısır'ın bağımsızlığı kabul edilecekti fakat İngiltere'nin engellemeleri sonucu Mısır hükûmeti düşmüştür. Ayrıca, Lozan'dan Mısır hükûmetine bir davet gelmemiştir. Oysa, Mısır Hükûmeti ve bütün Mısırlılar resmi olarak bunun için yoğun çaba sarf etmiştir; çünkü Mısırlıların diğer milletler gibi eşit muamele görmeye, dertlerini anlatmaya hakları olduklarını ve bu çabalarından vazgeçmeyeceklerini, diğer ülkelerin kendi haklarını almalarına müsaade etmeyeceklerini bildirmiştir. Mısır'ın diğer ülkeler gibi müstakil bir ülke olacağını önceden söyleyen İngiltere'nin davet yapmaması neticesinde bu durumun tersini düşündüklerini aktarmıştır.⁸⁰ Mısır'ın hukuki durumu Türkiye'yi de ilgilendirdiğinden Türklerin düşüncelerini öğrenmek adına Mısır heyeti Türk Heyeti ile görüşerek Mısır hakkındaki tutumlarını öğrenmek istemesini dile getiren *El-Abram*'a göre, Celalettin Arif Bey ile görüşen Mısır temsilcileri isteklerini iletmış, Konferansta ne söylemeleri hususunda anlaşmışlardır. Türkiye'nin egemenliğinin devam ettiğini, ama Mısır'da İngiliz askerinin bulunduğunu, bu nedenle hem Türkiye'den hem de İngiltere'den Mısır'ın bağımsızlığını tanınmasını istemişlerdi.⁸¹ Yine, *El-Abram*'a göre, *Morning Post*'a yer alan *Hizb'ül Vatani*'den üç temsilcinin Ankara'ya gidip Türkiye'de Büyük Millet Meclisi üyeleriyle Mısır meselesini görüşüleceğine dair haberini aktarmıştır. Tuhaf olan şey ise bu heyetin Mısır'ı temsil etmediğiydi. Gazete iki oluşumun siyasi düşüncelerinin farklılığını öne çıkararak *Hizb'ül Vatani* temsilcilerinin Kemalistlerle hiçbir alakası olmadığını, Mısır'da ise Lozan'dan çok iç siyasi meseleler ön planda olduğundan bahsetmiştir.⁸² İki heyet arasındaki ayrılıkları dile getiren gazete, *Hizb'ül Vatani* ve Zağlul'un heyeti Lozan'da anlaşamadığını ve daha sonra *Hizb'ül Vatani* temsilcilerinin Ankara'ya gittiği haberlerini öne çıkarmıştır.⁸³

Mısır heyetlerini İstanbul'a ve Ankara'ya yapmış olduğu ziyaretlere *El-Abram* gazetesi geniş yer vermiştir. Mısır Heyeti İstanbul'da İstanbul Valisi Adnan Bey'in verdiği davetle ağırlanmış ve heyet 6 Ocak'ta Ankara'ya hareket etmiştir. Bu ziyaretlerden sonra Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Ferit Bey, gazetelere verdiği demeçte; “Ankara heyeti *Hizb'ül Vatani* ve *Zağlul'un partisi* adına Lozan'da Mısır'ın bağımsızlığını savunacaktır. Ankara Hükûmeti Türkiye'nin Mısır üzerindeki egemenliğini tam bağımsızlık karşılığında Mısırlılara feragat etmeye hazırdır.” demektedir.⁸⁴ Mısırlılarla Türklerin ortak yanlarını öne çıkaran gazeteye göre,

⁸⁰ “Yeni Bakanın Lozan Konferansı'ndaki Hedefleri Nedir?”, *El-Abram*, 6 Aralık 1922.

⁸¹ “Amacımız bu mu?”, *El-Abram*, 6 Aralık 1922.

⁸² “Hizb'ül Vatani Heyeti Ankara'da”, *El-Abram*, 14 Aralık 1922.

⁸³ “Mısır Heyeti Lozan'da”, *El-Abram*, 14 Aralık 1922.

⁸⁴ “İki Vefd Heyeti”, *El-Abram*, 8 Ocak 1923.

Hiżb'ül Vatani, Anadolu'daki millî Kemalist hareketi yakından takip ediyordu. Aynı adetleri, aynı dilleri aynı dinleri paylaşıyorlardı. Bunların dışında Kemalistlerle çok eskiden beri ilişkilerinin olduğunu ama en önemlisinin ilkeler konusunda hemfikir oldukları öne çıkarılmaktaydı. Türkler de *Hiżb'ül Vatani*'nin programını, eski mücadelelerini çok iyi biliyorlardı. Kemalistler de *Hiżb'ül Vatani*'nin Mısır'da karşılaştığı benzer zorluklarla karşılaşmış, aynı kaderi paylaşmışlardı. İstanbul Hükûmeti ve bütün dünya Kemalist harekete karşı çıkarken onlar mücadelelerinden vaz geçemedikleri için zafere ulaştıkları vurgulanmıştır.⁸⁵

Hiżb'ül Vatan'nin Mustafa Kemal Paşa ile yapılan görüşmeleri öne çıkaran *El-Abram*'a göre, *Hiżb'ül Vatani* heyeti Mustafa Kemal'in Mısır meselesine ne kadar hâkim olduğunu hayretle karşılamıştır. Heyettekiler daha isimlerini takdim etmeden önce Gazi, *Hiżb'ül Vatani*'nin Mısır'daki konumunu dile getirmiş ve Mısırlıların ne kadar mücadele ettiklerini vurgulayarak partinin önde gelenlerinin Mısır meselesi için ne kadar hizmette bulduklarından övgüyle bahsetmiştir.⁸⁶ *Hiżb'ül Vatani* heyeti, Mustafa Kemal'in Mısır meselesine dair tüm detayları ile bilinmesine karşın “*Gazi Mısır'da cereyan eden olayları bize anlatınca sanki o bizimle yaşıyormuş, Mısır'da ikamet ediyormuş gibi onu dinlediklerini*” ifade etmiştir.⁸⁷ Ankara'da görüşmelerde bulunan *Hiżb'ül Vatani* heyetinde yer alan Hafız Bey'in *El-Abram* muhabiri ile yaptığı mülakatta yapılan görüşmeyi;

“Şüphe olmadan üç konuda kanaatleri oluştu. Birincisi, millî meselemize inancımız artmıştır. İkincisi, Türkiye ile eskiden beri aramızda olan ilişkilerimizi daha çok güçlendirdik. Üçüncüsü, Mısır meselesine Türklerin bakışını ele aldık ve Lozan'dan önce ve Lozan'dan sonrası için Türkiye'nin tasarlamış olduğu plana uygun hareket edeceğimiz konusunda anlaştık. Görüşmelerin neticesinde takip ettikleri yolun doğru olduğuna emin oldular”

şeklinde aktarmıştır.⁸⁸

Lozan'da yapılan görüşmeler için Mısır'da Türkiye'nin tutumuna yönelik olumlu ve olumsuz eleştiriler yapılmıştır. Türkiye'nin konferanstaki üyelerinden Rıza Nur'un azınlıklarla ilgili sunmuş olduğu açıklamaya karşı Lozan'daki Mısır heyeti büyük rahatsızlık duymuştur. Çünkü Mısır'ı Ermenilere karşı pazarlık konusu yaptığını belirten *El-Abram*'a göre, Türk heyetinin ittifak ülkelerinden Ermenilere görüşmelerde söz verilmemesi karşılığında Mısır heyetinin söz verilmesi hususundan feragat edeceklerini, onların adına konuşabileceklerini

⁸⁵ “Türkler ve Mısırlılar arasındaki bağlar”, *El-Abram*, 8 Ocak 1923.

⁸⁶ “Gazi Mustafa Kemal Paşa ile ilk Toplantı” *El-Abram*, 8 Ocak 1923.

⁸⁷ “Gazi Mustafa Kemal Paşa ile ikinci Toplantı” *El-Abram*, 8 Ocak 1923.

⁸⁸ “Ankara'ya Seyahatin Sonuçları”, *El-Abram*, 8 Ocak 1923.

belirtmiştir.⁸⁹ Hukuki olarak Türkiye'nin Mısır'daki egemenliği tartışması devam etmekle beraber Rıza Nur onların adına hareket edebileceklerini ifade ederek Mısır heyetini üzmüştü. Diğer taraftan, Mısır temsilcilerinin resmi bir heyet hüviyeti taşımadığını bu nedenle Konferansa kabul edilmediğini belirten *El-Abram* bu durumu “şayet Mısır Hükümeti resmi bir temsilci göndermiş olsaydı meselemizi iyi bir şekilde savunabilirdik, bu durum Rıza Nur’un değil, bizim suçumuzdu.” şeklinde aktarmıştır.⁹⁰ Aynı gazete ayrıca İsmet Paşa’nın Lozan’da yaptığı savunma ile ilgili olarak, İsmet Paşa’nın sadece Türkler için savunma yaptığını, Mısır ve Sudan dahil diğer ülkeler için yapmadığını, böylelikle daha güçlü görünmek istediğini ortaya koymuştur. Bu davranışı bütün milletler için örnek olacak nitelikte olduğunu ve herkes kendi savunmasını bu şekilde yapsaydı başka bir ülkeye ihtiyaç kalmayacağını ifade etmiştir.⁹¹ Türkiye’nin Lozan’da sergilemiş olduğu görüntüsünü başarılı bulan *El-Abbar* ise, Türkler bağımsızlıkları için halkın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında birleştiğini, onlar sayesinde Türklerin hukukunu savunacak bir mekanizma oluşturulduğunu, tek bir hedefe yöneldiklerini ve bunu bir program dahilinde yaptıklarını aktarmıştır. Mısır’daki halk grupları da bunu örnek alarak bir oluşum etrafında birleşmeye çalıştıklarını vurgulamıştır.⁹² Müttefiklerin şartlarının başta Türkler için zulüm olduğunu belirten aynı gazeteye göre, Doğu’nun Kahramanı Gazi Mustafa Kemal, İslam’ı korudu (*Hami Hima el-İslam*). Türklerin Mısır’dan vaz geçtiklerini, kendi sorunları ile ilgilendiklerini belirterek Mısırlıların da Türkler gibi yapması gerektiğini vurgulamıştır. Türklerin sadece onlara değil, bütün Arap milletlerine iyi örnek olduğunu, hikmet dersleri aldıklarını, kendi dertlerini kendilerinin halletmesi gerektiğini hatırlatmıştır.⁹³

Mısır Hükümetinin hem konferansa yönelik tutumunu hem de ülkedeki işgal dönemini hatırlatan İngilizci danışman bulundurulmasını eleştiren *El-Abram*, Servet Paşa’nın kabinesinin Dışişleri Bakanlığında bir İngiliz gözlemciyi kabul etmesinin doğru olmadığını, himayenin kalkmasına rağmen bu temsilcisinin neden hala bu görevlerde bulunduğu hususlarını dile getirmiştir. Lozan Konferans başlamışken ve Mısır’ı doğrudan ilgilendirmesine rağmen Mısır hükümeti, Dışişleri Bakanlığından bir temsilciyi sadece haberleri bildirmesi amacıyla İstanbul’a ve Avrupa’ya gönderdiğini ve bunun esmi bir görevlendirme

⁸⁹ İlgili gazete bölümü için bk. EK 2. “Mısırlılar Lozan’da, Rıza Nur Bey’in Müzekkiresi”, *El-Abram*, 30 Aralık 1922.

⁹⁰ “Rıza Nur Hata Yapmadı, Bu Bizim Hatamız”, *El-Abram*, 29 Aralık 1922.

⁹¹ “Bugünün Siyaseti”, *El-Abram*, 7 Şubat 1923.

⁹² “Türkiye’de Seçim: Zor Şartlar Milleti Birleştirdi”, *El-Abbar*, 23 Haziran 1923.

⁹³ “Hilafet Konferansında İslam Alemi: Sevr ve Lozan Konferansında Hayal Kırıklığı Sonrası”, *El-Abbar*, 23 Haziran 1923.

olmadığını öne çıkaran gazete “Mısır’ın çıkarlarını ve haklarını savunmak için milletler arasında yer alıp önemli adımlar atması gerekmiyor muydu?” diye sormuştur.⁹⁴ Konferansa resmi bir davet almayan Mısır’da Vefd Heyeti Mısırlıların taleplerini içeren mektubunu Lozan Barış Konferansı’na iletmiştir. Bu mektupta; 1882’deki işgalin hukuksuz olduğunu, şayet bağımsızlıklarına engel çıkarılırsa İngiltere’nin orantısız bir şekilde güçlenmesine sebep olacağı ve bu durumun İngiltere’ye fayda sağlamakla birlikte diğer Avrupa ülkelerinin zarar göreceği ifade edilmiştir. Ancak bağımsız olmaları durumunda Avrupa ülkeleri bundan zarar görmeyeceğini, Akdeniz’de ve tüm Avrupa’da barış için Mısır’ın bağımsızlığının önemli olduğu vurgusu öne çıkarılmıştır.⁹⁵ İngilizler’e karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde öne çıkan diğer bir isim olan İsmail Sıdkı Paşa’nın, Mısır Temsilciliği adına Konferansa sunduğu raporda ise; Mısır’ın bağımsız olması gerektiği, Mısır’ın bütün hak ve hukukları geri verilmesi gerektiği ve bu durum sadece Türkiye ve İngiltere’yi ilgilendirmediği aktarılmıştır. Bu müzakereler içinde tek çözümün İngiltere’nin Mısır’dan çıkmasıyla birlikte Mısır’ın bağımsız olması ve bir anayasaya sahip olması olarak sıralanmıştır.⁹⁶ Lozan Barış Konferansı ile birlikte Mısırlıların hayalleri yıkılmıştı. Aslında Konferanstan hemen önce oluşturulan Milner Raporu neticesinde kabul edilen tek taraflı bağımsızlık bildirgesi sadece Mısırlıları değil bütün İslam dünyasının hayallerini yıkmıştı;⁹⁷ zira, konferans öncesi Mısır’a verilen sözde bağımsızlık konferansta yapılan bağımsızlık tartışmalarını gölgelemişti.

Sonuç

Lozan Barış Konferansı’nın Mısırlıların beklentileri açısından iki yönü öne çıkmaktadır. Mısır’ın bağımsızlığını son defa uluslararası bir arenada savunma fırsatı olan barış konferansına katılma talepleriyle Mısır’daki egemenlik hakkı hukuken devam eden Türkiye’den beklentiler çerçevesinde oluşturulan heyetler vasıtasıyla Mısırlıların sergiledikleri diplomatik mücadeleleri. Mısır’ın resmi olarak katılma taleplerinin onaylanmadığı ve İngiltere’nin Paris Barış Konferansı’nda yaptığı gibi engellemelerine takıldığı ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık taleplerine yönelik kurulan resmi olmayan siyasi heyetler ise kendi aralarında bir bütünlük oluşturamadıkları gibi resmi bir heyet olmadıkları için konferansta kabul görmedikleri anlaşılmıştır. Çalışmanın ortaya koyduğu diğer konu ise düzenlenecek konferansın öncesinde ve konferans sırasında Mısır

⁹⁴ “Doğru mudur?”, *El-Ahram*, 8 Ocak 1923.

⁹⁵ “Vefd Heyetinden Lozan Konferansı’na”, *El-Ahram*, 27 Aralık 1922.

⁹⁶ “Mısır ve Lozan Konferansı”, *El-Ahbar*, 4 Mayıs 1923.

⁹⁷ “Hilafet Konferansında İslam Alemi: Sevr ve Lozan Konferansında Hayal Kırıklığı Sonrası”, *El-Ahbar*, 23 Haziran 1923.

basınının müzakerelere büyük ilgi göstermeleri ve Türk heyetinin oturumlarda sergilemiş oldukları tutumlarının Mısır basını tarafından dikkatlice takip edilmesi idi. Türk heyetinin tutumundan övgü ile söz edildiği gibi karşılaştırma yaparak Mısır'ın Türkiye'ye nazaran eksik kaldığı yönleri vurgulanmıştır.

Lozan görüşmelerine Mısır'ın katılamaması iki nedenle açıklanabilir. Bir taraftan Servet Paşa kabinesinin feshedilmesi ve Tevfik Nesim Paşa hükûmetinin kurulması sonucu yeni hükûmetin tavrındaki değişiklikle birlikte konferans için Avrupa'da bulunan iki heyetin tekrar anlaşmazlığa düşmesi Lozan'a ilişkin tüm mesailerin boşa gitmesine sebep olmuştur. Özellikle Tevfik Nesim Paşa, kamuoyunun aksine Lozan meselesini önemsemeyerek soğutmuştur. Bu meselede kamuoyuna karşı hiç şeffaf davranmayan hükûmetin bu tavrına karşılık Mısırlılar hükûmetlerinin Lozan'a gitmekten vazgeçtiklerini düşünmüştür. Bu hükûmet değişikliği üzerine Lozan'da bulunan temsilci Abdullah Yusri Paşa geri çağırılmış ve Lozan defteri Mısırlılar adına kapanmıştır.⁹⁸ Özellikle Lozan görüşmelerinin ortasında hükûmet değişikliğini İngilizlerin baskısına bağlamak mümkün, zira İngilizler Mısır'ın sadece kendilerinin insafına bırakılmasını istiyordu. Bu tavrı Paris Barış Konferansı'nda göstermişti. Servet Paşa'nın görüşmelere katılma tavrından rahatsız olmaları sonucu Kral'a bu konuda istifâ baskısı yaparak politika değişikliği sağlanmıştır. Yeni atanan Başbakan bu konuyu yavaş yavaş Mısırlıların gündeminin dışına çıkaracaktı. Resmi temsil dışında iki siyasi fraksiyonu temsil eden heyetler ilk başlarda beraber hareket etse de sonradan anlaşmazlığa düşerek her birinin gerek Avrupa'da gerekse Türkiye'de ayrı ayrı görüşmeler yapması Mısırlıların bağımsızlık yolundaki girişimlerini zayıflatmıştır. Bu nedenle, Mısır'ın Lozan Barış Konferansı'nda temsil edilmeme nedeni Mısır'ın iç dinamik etkenleri ile açıklanırken, İngiltere'nin hem Mısır iç siyasetine müdahale kabiliyeti hem de savaşı kazanan ülke olarak barış konferansında güçlü konumu bu durumun dış etkenlerini oluşturmaktadır.

Türkiye konferans öncesi Mısırlıların taleplerine kayıtsız kalmamıştır. Gerek Avrupa'da gerekse Ankara'da Mısırlı heyetlerin birebir görüşmelerinde gerekse birçok yazışmalarda Mısırlıların tam bağımsızlık yolundaki mücadeleleri Türkiye'deki millî mücadeleyi yürüten lider kadrolar tarafından desteklenmiş, bu konuda Mısırlılar cesaretlendirilmiştir. Bu bir anlamda tam bağımsızlık vurgusunu dış politika aracı olarak öne çıkaran Türkiye'nin "kardeş" Mısır halkına karşı bir iyi niyet göstergesiydi. Türkiye'nin siyasi sınırları kurtuluş mücadelesi başlamadan önce Misak-ı Millî ile belirlenmişti ve konferans görüşmelerinde Mısır'ın da zikredilerek kendi yönetimlerini kendi özgür seçimleriyle belirlemeye hakları olduğu vurgusu yapılmıştır. Hukuki anlamda

⁹⁸ Ahmed Şefik Paşa, *age.*, s. 673.

Lozan Antlaşması Türkiye'nin Mısır'daki haklarından vazgeçtiğini belirlese de konferansın niteliği sadece Türkiye ile davet edilen diğer devletler arasında yapılacak bir anlaşmayı ilgilendirmekteydi. Diğer taraftan, savaş sonrası Ortadoğu'nun şekillenmesinde söz sahibi olan ve barış koşullarını belirlemede diğer müttefik Avrupa ülkelerini yanına çeken İngiltere'ye karşı Türkiye ancak kendi tam bağımsızlık mücadelesini yapabiliyordu. Bu sürecin bitiminden sonra Türkiye Mısır siyasi ilişkileri, birbirine zıt iki farklı devlet yönetim modelinin benimsenmesinin de etkisiyle mesafeli olarak ilerlemiş, 1925 yılındaki ilk diplomatik temasa kadar büyük bir sessizliğe bürünmüştür.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara, 30 Mart 1925, fon kodu: 30.10.0.0, yer no:131.936.21.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşinleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Yer: 571/36118-142612-58/27 Aralık 1922

Resmî Yayınlar

“Lozan sulh muahedenamesinin kabulüne dair kanunlar”,
[https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/
KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf), (Erişim tarihi: 11.12.2023)

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

AYALON Ami (1995) *The press in the Arab Middle East: A history*, Oxford University Press, New York.

BAYYUMİ Zekeriyya Suleyman (1989) *Mevkif Mısır min el Müteğayyirat fi Türkiye Beyn'el Harbeyn'ul Alemiteyn 1918-1938*, Dar'ul Kitab'ul Camia, Kahire.

BOTMAN Selma (1991) *Egypt from independence to revolution 1919-1952*, Syracuse University Press, New York.

EL-RAFIİ Abdurrahman (1987) *Fi Akabi's-Sevreti'l-Mısıriye*, Daru'l-Maarif, 1.Cilt, Kahire.

GARFY Ahmed Ahmed (2021) *Mısır'ın Osmanlı Devleti'nden Kopuşu*, Hitapevi Yayınları, Ankara.

GÖKALP İskender-GEORGEON François (2007) *İslam Dünyası ve Kemalizm içinde Maged Mansy, Biçim ve Reform Mısır ve Kemalist Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- GÖNLÜBOL Mehmet ve Sar Cem (1990) *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- İNÖNÜ İsmet (1985) *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- KARACAN Ali Naci (2024) *Lozan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul.
- KARAL Enver Ziya (2011) *Osmanlı Tarihi V. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Lozan Barış Konferansı: tutanaklar belgeler: takım II-cilt I.*, (1969) Çev: Seha L. MERAY, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 342.
- MARSOT Afaf Lutfi El-Sayyid (2007) *Mısır Tarihi Araşların Fetbinden Bugüne*, Çev. Gül ÇAĞALI GÜVEN, İstanbul, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*.
- OKYAR İlkin Büke (2023) *Lozan Konferansı ve Mısır Millî Mücadelesi, 100. Yılında Lozan Barış Antlaşması, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları*, İstanbul, s.910-925.
- RAMAZAN Abdulazim (1995) *Tatavvur el-Hareke el-Vataniyye fi Mısır 1918-1936*, 1. Cilt, Heyet el-Mısıriyye el Amme el-Kitabe, Kahire.
- RIZK Yunan Lebib (2009) *Tarih Mısır Beyn el-Fiker ve el-Siyase*, Kahire, Dar el-Kitap el-Vesaik el Kavmiyye.
- SAFRAN Nadav (1961) *Egypt in search of political community: an analysis of the intellectual and political evolution of Egypt 1804-1952*, Harvard University Press.
- ŞEFİK PAŞA Ahmed (2012) *Harbiyyātu Mısri's-Siyasiyye*, el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, Temhid 3, Haz. Ahmed Zekeriya EŞ-ŞİLİK, Kahire.
- ŞİMŞİR Bilal (2019) *Lozan Telgrafları 1922-1923 I Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- TERRY Janice J. (1982) *The Wafd, 1919-1952: Cornerstone of Egyptian Political Power*, Third World Centre for Research and Pub., London.
- UZUN Hakan (2013) *Türk Heyeti'nin Lozan'a Gidişi ve Lozan Konferansı Öncesinden Avrupa'daki Faaliyetleri (5 Kasım 1922-20 Kasım 1922)*, *Ankara Üniversitesi Türk İnkulâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), s.329-350.
- YILMAZ Mehmet Serhat (2009) *Mısır Basınında Millî Mücadele Dönemi Türkiye'si Üzerine Bir Araştırma (1919-1922)*, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, s.99-122.

YILMAZ Mustafa (2002) *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiyesi*, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Sürelî Yayınlar

El-Abram

El-Abbar

Hakimiyet-i Milliye

El-Menar

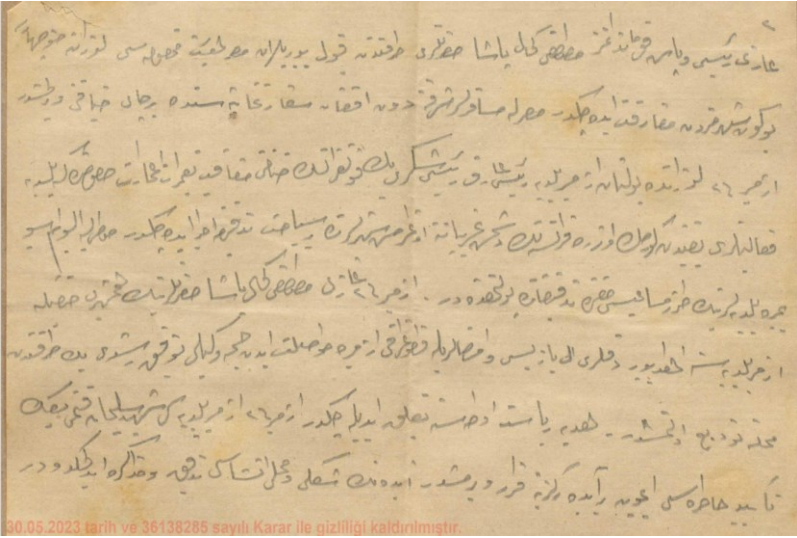
The Times

İnternet Kaynakları

GÜNEŞ İhsan, “Celalettin Arif Bey (1875-1930)”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/celalettin-arif-bey-1875-1930/> (Erişim tarihi: 8 Kasım 2023).

“Misak-ı Millî ve Misak-ı Millî Haritası”, Türk Tarih Kurumu, <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/Misak-i-Milli-Uzun-Metin.pdf>, (Erişim tarihi: 09.11.2023).

Ekler

Ek 1- “Mısır heyetinin Mustafa Kemal Paşa tarafından kabulü”, BOA, 27 Aralık 1922

Ek 2- “Mısırlılar Lozan’da ve Rıza Nur Bey’in Açıklaması”, *El-Abram*, 30 Aralık 1922

TURKISH PRETENSIONS.

(FROM OUR CORRESPONDENT.)

CONSTANTINOPLE, JAN. 16.

According to trustworthy reports from Angora, Mustapha Kemal, before his departure for his visit to the Army, made the following important declaration to the Egyptian Zaghulist delegation: "It is only the Turkish delegation that can defend Egypt's cause at Lausanne, because Turkey's rights over Egypt remain the same as in the past."

The Bill introduced into the Grand National Assembly some time ago demanding the prosecution of those responsible for the entry of Turkey into the Great War has been rejected by the committee appointed to examine it.

The Turkish Governor of Biga, on the Dardanelles, acting on instructions from Angora, has demanded an indemnity of £10,000 from the British for the alleged killing of a Turkish gendarme by British soldiers on Christmas Eve.

Ek 3- "Turkish Pretensions", *The Times*, 17 Ocak 1923

١٤٥

مؤتمر لوزان

المنار : ج ٢٤٢٢

أحوال العالم الإسلامي

﴿ مؤتمر الصلح بين الترك وأوربة في لوزان ﴾

عرف الترك كيف يصامون أوربة في هذا المؤتمر معاملة الأمثال ، ويدلون إلال المنتصر في القتال ، وعرف من لم يكن يعرف من العالم ان أوربة المسادية لا تحترم الا القوة ، ولا تذلل الا للقوة ، ولا تعترف بحق لغير القوة ، وقد جلبت الدول الكبرى الى لوزان أمما كثيرة من الشرق والغرب جعلتها عوناً لها على الترك ، فالأرمن طلبوا وطناً قومياً في بلاد الأناضول ، كالوطن الذي تؤسسه انكسامة اليهود في فلسطين من بلاد العرب ، وشرذمة من بقايا الأشوريين والكلمانيين يطلبون وطناً قومياً في العراق ، وأوربة هي التي تؤيد هؤلاء وأولئك لانهم نصارى ، بالنسبة لهم ، ونصارى الشرق ما زالوا شرارة في يد دول الاستعمار المادية تستعملها للتفرقة بين سكان البلاد التي تطعم فيها وتلقي بينهم وبين الاكثريين من أبناء وطنهم العداوة والبغضاء ، باسم المسيحية التي تأمر بمحبة الاعداء (١) وتقنيهم بالسعادة والملك اذا خانوا أو طأنهم في خدمتها ، وهم أهون عليها من نعالها ، ودعائمهم أرحس لئسها من غسالة أرجائها ، والا فليؤسسوا الوطن القومي الذي وعدوا الارمن ومنومهم به حتى حاولهم بالترديد والتضليل على خيانة دولتهم العثمانية التي كانوا أنهم وأعز فيها من جميع شعوبها حتى اضطرت الى البطش بهم . عرف العالم كله كنه مسيحية دول الاستعمار وغيرها على المسيحيين بعد تبرؤهم من الارمن كما تبرأ الشيطان من أغراه بالكفر . وكان القبط أعقل نصارى الشرق فاتفقوا مع المسلمين ولم يقفوا في الفخ الذي كان يراد به تضحيتهم — ففى يعقل من يدعوهم أنهم أذكي البشر وأحقهم وأدهامهم ويثقون من سكر تصديهم ؟

كان الوفد التركي في لوزان أدهى الوفود وأحزمها ، فما زال يعضض وفود الدول العظمى ويمعضها حتى لم يترك لاحقادعاليه مع البلقان قيمة واضعها الى تساهل (المنار : ج ٢٤٣) (١٩) (المجلد الرابع والعشرون)

Ek 4- "Türklerle Avrupalılar arasında Lozan'da Barış Konferansı", *El Menar*, Şubat 1923